

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

SAYI / ISSUE 49 • 2017

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

İSAM

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Halil İncılık – Prof. Dr. İsmail E. Erünsal
Prof. Dr. Heath Lowry – Prof. Dr. Feridun M. Emecen
Prof. Dr. Ali Akyıldız – Prof. Dr. Bilgin Aydın
Prof. Dr. Seyfi Kenan – Doç. Dr. Baki Tezcan

İstanbul 2017

Bu dergi *Arts and Humanities Citation Index–AHCI* (Thomson Reuters), *Scopus* (Elsevier) *Turkologischer Anzeiger* ve *Index Islamicus* tarafından taranmakta olup *TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler* veri tabanında yer almaktadır.

Articles in this journal are indexed or abstracted in *Arts and Humanities Citation Index–AHCI* (Thomson Reuters), *Scopus* (Elsevier) *Turkologischer Anzeiger*, *Index Islamicus* and *TÜBİTAK ULAKBİM Humanities Index*.

Baskı / Publication TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Sipariş / Order siparis@29mayis.edu.tr www.isam.com.tr

Osmanlı Araştırmaları yılda iki sayı yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Dergide yer alan yazıların ilmi ve fikri sorumluluğu yazarlarına aittir.

The Journal of Ottoman Studies is a peer-reviewed, biannual journal.
The responsibility of statements or opinions uttered in the articles is upon their authors.

İcadiye Bağlarbaşı caddesi 40, Bağlarbaşı 34662
Üsküdar-İstanbul, Tel. (0216) 474 08 50 Fax (0216) 474 08 74
www.isam.org.tr dergi.osmanli@isam.org.tr
© İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2017

Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies

Sayı / Issue XLIX · yıl / year 2017

Sahibi / Published under the auspices of
Yazı İşleri Müdürü

TDV İşlâm Araştırmaları Merkezi ve İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi adına
Prof. Dr. Raşıt Küçük – Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez
Prof. Dr. Ahmet Kavas

Yayın Kurulu /
Editorial Board

Prof. Dr. Halil İnalçık, Prof. Dr. İsmail E. Erünsal, Prof. Dr. Heath Lowry,
Prof. Dr. Feridun M. Emecen, Prof. Dr. Ali Akyıldız, Prof. Dr. Bilgin Aydın,
Prof. Dr. Seyfi Kenan, Doç. Dr. Baki Tezcan

Yayın Danışma Kurulu /
Review Board

Prof. Dr. Engin Deniz Akarlı (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Evangelia Balta (Yunanistan)
Prof. Dr. Kemal Beydilli (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Birinci (Polis Akademisi, Ankara)
Prof. Dr. Suraiya Faroqi (Bilgi Üniversitesi-İstanbul)
Prof. Dr. Pal Fodor (Macaristan)
Prof. Dr. François Georgeon (Paris Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü)
Prof. Dr. Şükrü Hanioglu (Princeton Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet İşşirli (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Karamustafa (Washington University, St. Louis)
Prof. Dr. Ahmet Kavas (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Kunt (Sabancı Üniversitesi)
Prof. Dr. Mihai Maxim (Romanya)
Prof. Dr. Ahmet Yařar Ocak (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir Özcan (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sinanoęlu (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdeljelil Temimi (Tunus)
Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız (E. Hacettepe Üniversitesi)

Kitâbiyat / Book Review Editor

Doç. Dr. Emrah Safa Gürkan

Yay. Kur. Sekreteri / Sec. of the Ed. Board
Sekreter Yrd. / Ass. Sec. of the Ed. Board

Yrd. Doç. Dr. Ertuęrul Ökten
Yrd. Doç. Dr. Özlem Çaykent, Cengiz Yolcu,
Abdullah Güllüoęlu, Sinan Kaya

Teknik Redaksiyon / Control
Style editor
Tashih / Correction
Sayfa Tasarım / Design

Nurettin Albayrak
Adam Siegel
Mustafa Birol Ülker – Prof. Dr. Bilgin Aydın
Ender Boztürk

ISSN 0255-0636

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Hocaların Hocası Halil İnalıcık'ın Ardından • 3

SEYFİ KENAN

In Memoriam: With Halil Hoca at the Quads of the University of Chicago • 7

FARIBA ZARINEBAF – LINDA DARLING – PALMIRA BRUMMETT – DANIEL GOFFMAN

Tarihçilerin Kutbu Halil Hoca'nın Ardından • 15

AKŞİN SOMEL

Menteşe Bey'in İsmi, Menşe'i ve Menteseoğulları'nın Vakıflarına Dair /

On the Name and the Origin of Mentesh Beg and the Waqfs • 25

VEDAT TURGUT

Osmanlı Tarihinin İlk Büyük Savaş Anlatımı: Osmanlılarla Karamanlılar
Arasındaki Frenkyazısı Muharebesi (1386/1387) / The Earliest Narrative of a
Major War in Ottoman History: The Battle of Frenkyazısı between the
Ottomans and the Karamanids (1386/1387) • 57

FERİDUN M. EMECEN

Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi /

Ottoman *Mulâzemet* System in the First Half of the 16th Century in the
Light of a New Document • 89

ERCAN ALAN

XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Mâliye Ahkâm Katipleri /

Clerks of Maliye Ahkam Bureau in Ottoman Bureaucracy in the 16th Century • 125

RIFAT GÜNALAN

Crimean Scholars and the Kadizadeli Tradition in the 18th Century /

18. Asırda Kırımli Âlimler ve Kadızadeli Geleneği • 155

MYKHAYLO M. YAKUBOVYCH

**Bir Osmanlı Paşasının Padişahlık Rüyası: Sokulluzâde Hasan Paşa ve
Resimli Dünya Tarihi / Sultanate Dream of an Ottoman Pasha:**

Sokulluzâde Hasan Paşa

and His Illustrated World History • 171

TÜLÜN DEĞİRMENCI

Coffeehouse Sociability: Themes, Problems and Directions /

Kahvehane Sosyalleşmesi: Temalar, Problemler ve Yollar • 203

ÖZLEM ÇAYKENT – DERYA GÜRSES TARBUCK

**İslâmî Kitap San'atlarında Standartlaşma: Usta-Çırak İlişkisi ve İcazet Geleneği /
Standardization in the Islamic Arts of the Book: the Master-Apprentice Relationship
and the Tradition of Licensing • 231**

İRVİN CEMİL SCHICK

Sultan Abdülmecid'in İnşa Ettirdiği Muvakkithaneler /

Clock Rooms Constructed during the Reign of Sultan Abdulmecid • 267

ŞEFAATTİN DENİZ

XIX. Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Entelektüel Bir Acem:

Mirza Habib İsfahanî ve Terekesi / A Persian Intellectual in the 19th Century

Ottoman Capital: Mirza Habib Isfahani and His Tereke • 293

FİLİZ DİĞİROĞLU

Arnavutluk Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmgesi /

The Image of Ottomans/Turks in the History Schoolbooks in Albania • 343

BÜLENT BİLMEZ

DEĞERLENDİRME / REVIEW ARTICLE

II. Murad'ın Eşi Sırp Prensesi Mara Branković (1418-1487)

Kemal Beydilli • 383

Siyasetin Hizmetinde Ortodoks Azizleri: Orta Çağdan Modern Çağa Balkanlarda Dinsel Algular ve Milliyetçilik

Selçuk Akşin Somel • 413

A Critical Review of an Epistle Attributed to Idris-i Bidlîsî: Risâlat al-Khilâfa wa Âdâb al-Salâtîn wa al-Wuzarâ

Vural Genç • 429

KİTÂBİYAT / BOOK REVIEWS

Mehmet Uğur Ekinci, *Keşerî Mecmuası – 18. Yüzyıl Saz Müziği Külliyyatı (CD ilâveli)*

Cem Behar • 435

Reuven Amitai & Michal Biran (eds.), *Nomads as Agents of Cultural Change: The Mongols and Their Eurasian Predecessors*

Kahraman Şakul • 442

Elias Muhanna (ed.), *The Digital Humanities and Islamic & Middle East Studies*

Serkan Şavk • 446

Yaron Ayalon, *Natural Disasters in the Ottoman Empire: Plague, Famine, and Other Misfortunes*

Barış Taşyakan • 451

Yavuz Selim Karakişla, *Eski Hayatlar Eski Hatıralar (Osmanlı İmparatorluğu'nda Belgelerle Gündelik Hayat: 1760-1923)*

Duygu Tanıdı • 456

Khaled el-Rouayheb, *Islamic Intellectual History in the Seventeenth Century: Scholarly Currents in the Ottoman Empire and the Maghreb*

John J. Curry • 459

Hilmi Kacar, *A Mirror for the Sultan: State Ideology in the Early Ottoman Chronicles, 1300-1453*

Lâle Özdemir • 466

İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*

Merve Eski • 469

Heather Keaney, *Medieval Islamic Historiography: Remembering Rebellion*

Ali Cebeci • 475

Hacer Topaktaş, *Osmanlı-Lehistan Diplomatik İlişkileri: Franciszek Piotr Potocki'nin İstanbul Elçiliği (1788-1793) (Prof. Dr. Halil İnalçık Takdimi ile)*
[*Ottoman-Polish Diplomatic Relations: Istanbul Embassy under Franciszek Piotr Potocki (1788-1793) (with introduction by Prof. Dr. Halil İnalçık)*]

Kahraman Şakul • 481

Ebru Sönmez, *İdris-i Bidlisi Ottoman Kurdistan and Islamic Legitimacy*

Vural Genç • 484

Ahmed Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*

Seyfi Kenan • 490

VEFEYÂT / OBITUARY

Nurettin Albayrak'ın Ardından

Orhan Bilgin • 493

II. Murad'ın Eşi Sırp Prensesi Mara Branković (1418-1487)

*Kemal Beydilli**

Fatih'in, "*Hristiyan soylu kadınlarının önde gelenlerinden anam Despina Hatun*"; veya II. Bayezid'in "*Hristiyan kavminin iftiharî vâlidem / dâyem Mara Hatun Sultan*", şeklinde hitap ettiği II. Murad'ın nikâhlı eşi Sırp prensesi Mara Branković (Brankoviç) hakkında kısıtlı bilgilerimizi büyük ölçüde tevsi edecek bir çalışma Mihailo St. Popović tarafından Viyana Üniversitesi'nde yapılan müstesna bir doktora teziyle had safhada giderilmiş bulunmaktadır.¹

Takdim ettiğimiz değerlendirme, Popović'in bu kıymetli çalışmasındaki bulgulardan hareketle tanzim edilmiştir. Eser, Türk okuyucusuna Mara Brankoviç hakkında akademik anlamda sağlam bir bilgilendirme temin etmek amacıyla etraflı bir şekilde ele alınmıştır. Bu meyanda Popović'in varsa tercümelerinden istifade etmeye çalıştığı ilk dönem Osmanlı kroniklerinin asılları ve Sphrantzes ve Dukas gibi önemli kaynakların Türkçe tercümelemleri ve Franz Babinger'in Mara Brankoviç ile ilgili olarak vaktiyle yaptığı öncü çalışmalar tarafımızdan tekrar

* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

1 Mihailo St. Popović, *Mara Branković: Eine Frau zwischen dem christlichen und dem islamischen Kulturkreis im 15. Jahrhundert*. Verlag Franz Philipp Rutzen, Wiesbaden 2012, s. 238. Yazarın doktorasının yayınından önce hazırladığı ve bu çalışmasının ana sonuçlarını içeren makalesi için bk. "Mara Branković: Eine Frau zwischen den christlichen und dem islamischen Kulturkreis im 15. Jahrhundert", *Ostkirchliche Studien*, Band 58, Würzburg 2009, Heft 2, s. 357-364.

değerlendirmeye alınmıştır.² Mara ile ilgili kayıtlar içeren ikinci derecedeki literatüre, bu arada Donald M. Nicol'ün külfetsiz çalışmasındaki Mara kısmına, bir yığın yanlış bilgi içermesinden dolayı itibar edilmemiştir.³

Ailesi - doğum tarihi - çocukluğu

Mara Brankoviç 1417-1420 yılları arasında muhtemelen 1418'de doğdu. Babası Curac Brankoviç (Djuradj Branković, 1373/75-1456)⁴, annesi ise Bizans imparatorlarından Johannes VI. Kantakuzenos'un (ö. 1383) büyük kızı İrene (Eiréné) Palaiologina Kantakuzene (ö. 1457) idi. Ana-baba 27 Aralık 1414'te evlendiler. Baba tarafından soylu Brankoviç ailesine mensup olup, bu aile 1166-1371 arası Sırbistan'da hüküm süren ünlü Nemanjiç (Nemanjić) hanedanıyla dolaylı akrabalık içindedir. Annesi İrene irtibatıyla Bizans imparatorluk hanedanlarıyla bağlantılı olan Mara babaannesinin ismini taşımaktaydı.⁵ Muhtemelen Brankoviçler'in egemenliğindeki Kosova bölgesinde, babaannesi Mara Lazareviç (ö. 1425) ve babası Curac'ın taht merkezi olan Vuçitrin'de dünyaya gelen Mara'nın beş kardeşi daha vardı: Todor (ö. 1427/28), Grgur (ö. 1459), Katharina-Kantakuzina (ö. 1492), Stefan (ö. 1476) ve Lazar (ö. 1458). Çocukluk dönemine dair bir hastalık haberi dışında pek fazla bir şey bilinmemekte olup, bu yıllarını muhtemelen ailenin hüküm sürdüğü yerlerden olan Kosova bölgesinde geçirmiş olmalıdır.

Brankoviçler 14. yüzyılın ilk çeyreğine kadar iner ve ailenin atası Mladen ile bağlantılı olarak öne çıkar. Mladen,⁶ Sırp kralı Stefan Uroş II. Milutin (1254-1321) ve Stefan Uroş Deçanski (1275-1331) zamanında bölge yöneticisi (Župan) ve voyvoda olarak hizmet görmüştür. Mladen'in oğlu Branko aileye adını veren bir yükseliş yapmış, Nemanjiç hanedanına destek vererek Sırp devletinin Balkan Yarımadası'nın güneyinde büyümesine katkıda bulunmuştur. Branko Ohri'de

2 Franz Babinger, "Witwensitz und Sterbeplatz der Sultanin Mara", *Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών*, 23 (1953), s. 240-244. *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südeuropas und der Levante* 1. (München, Südosteuropa-Verlagsgesellschaft, 1962, s. 340-343.

3 Donald M. Nicol, *Bizans'ın Soylu Kadınları: On Portre 1250-1500*. İstanbul 2001, s. 118-128.

4 Stefan Lazareviç'in (ö. 1427) yeğeni ve vârisi, babası Osmanlı esaretinde hayatını kaybeden Vuk Brankoviç (ö. 1397), annesi Kosova savaşında hayatını kaybeden Sırp Prensi Lazar Hrebeljanoviç'in (ö. 1389) büyük kızı Mara Lazareviç.

5 Popović, *Mara Branković*, s. 24.

6 Mlad: daima genç. Her zaman yeşil, dolayısıyla hep genç kalan Hızır gibi bir anlamı var.

mekân tuttu, Mart 1365'te öldü ve geride üç oğul bıraktı: Nikola Radonja, Grgur ve Vuk.

1345 doğumlu olan Vuk Brankoviç 1365'de kardeşi Grgur ile Kral Vukaşin⁷ karşısında tutunamayarak, Kosova'da atalarının mülkü olan Drenica'ya çekildi. Diğer kardeşi Nikola Radoja ise Kutsal Athos Manastırı'na kapandı ve Keşiş Gerasim adını aldı. 1382-1385 arası buradaki Aziz Paul (Hagiu Paulu) Manastırı'nı yeniledi ve burası böylece Brankoviçler'in aile manastırı olarak kabul edilir oldu. Bu manastır ileride Mara Brankoviç'in hayatında da önemli bir yer tutacaktır.

Vuk Brankoviç Priştina'yı idari merkezi olarak öne çıkarttı ve bu suretle eski Nemanyiç hanedanının ana bölgesinde hüküm sürmeye başladı. Vuk'un Mara Lazareviç ile evliliğinden Grgur, Djuradj (Curac) ve Lazar doğdu. Karısı Mara'nın annesi Nemanyiçler ile hısımlığı olan Prens Vratko'nun kızı Milica, babası ise Sırp prensi Lazar Hrebeljanoviç idi.

Mara'nın çocukluk dönemi ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Doğum tarihi olarak kabul edilen ve 1418'den 1427'ye, Sırp despotu Stefan Lazareviç'e kadar uzanan dönem arası Sırbistan'daki siyasi durumu çocukluğundaki havayı aksettirebilir. Çelebi Mehmed'in ölümüyle (1421) yerine geçen II. Murad zamanı Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetinin sağlamlaştığı dönem oldu. Timur (ö. 1405) felaketinin yol açtığı 1402'den sonraki sarsıntı atlatılmaktaydı. Bu dönemlerde Sırbistan, Macar krallığı ve Osmanlı devleti arasında kaldı. 1426'da Stefan Lazareviç yeğeni olan Curac Brankoviç'e Zeta bölgesinin⁸ idaresini bıraktı. Sırp veliahdı olan Curac karısı İrene ve bütün çocuklarıyla buraya taşındı. Bütün aile aynı senenin (1426) Eylülünde Raguza Cumhuriyeti'nin davetlisi oldular.

Bu dönemde Mara bir Sırp halk şarkısında zikredilir. "Deviç [Manastırı] İnşası" (*Zidanje Deviča*)⁹ ismini taşıyan bu halk şarkısında şöyle denilmektedir: "Semendire hâkimi Curac'ın tek kızı güzel Mariya yedi yıldır hasta, ne öldü ne de iyileşme bildi, ne uyudu ne de herhangi bir şey söyledi. Ormandaki bir yaprak gibi titredi durdu".¹⁰ Burada ayrıca babasının Viyana'dan ve Macar'dan getirttiği doktorlara

7 26 Eylül 1371 Çirmen savaşında hayatını kaybedecek olan Prizren, Üsküp ve Pirlpe idarecisi Kral Vukaşin Mrnjačević (1320 ? -1371).

8 Zeta bölgesi büyük ölçüde bugünkü Karadağ ve kuzey Arnavutluk topraklarını kapsar.

9 Deviç Manastırı Drenica (şimdiki Kosova ve Metodiya) bölgesinde yer alan Srbica'nın beş km. güneyinde yer almaktadır. 1941'de savaş esnasında yıkılmış, 1947-67 arası tekrar inşa edilmiştir. 2004'deki iç savaşta ise tekrar tahrip edilmiştir.

10 Popović, *Mara Branković*, s. 32.

nafile yere paralar ödediği dile getirilir. Hastalık süresi olarak belirtilen yedi sene sembolik olup, Hristiyanlıkta kutsal sayılar arasında yer alır. Dolayısıyla uzunca süren bir hastalık süresine vurgu yapılmak istenir. Hastalık hakkında ancak tahmin yürütülmekte ve uzun sürdüğü beyanından hareketle bunun verem olabileceği ileri sürülmektedir. Babasının duaları onu Devîç sahrasına sevk eder, rastladığı keşişin ikazıyla burada kızının şifa bulması niyazıyla bir kilise/manastır inşa eder ve tekrar Semendire'ye döner.¹¹ Bu arada Mara da şifa bulur. En eski tarihli halk hikâyeleri cümlesinden olan bu anlatımın ve benzeri halk şarkılarının bir dereceye kadar gerçekleri terennüm etmekte oldukları varsayılır.

Sultan Murad ile nişan ve nikâh: 1428-1436

Kosova savaşından (1389) sonra Sırp toprakları için Osmanlılara karşı mücadele veren Vuk Brankoviç başarısız kaldı ve 1396'dan itibaren despotluk toprakları Osmanlıların eline geçti ve bir kısmının idaresi Yıldırım Bayezid tarafından Stefan Lazareviç'e bırakıldı, ancak bu tasarruf iki aile arasında derin bir husumet yarattı. Vuk Brankoviç 6 Ekim 1397'de Osmanlı esaretinde öldü. 19 Temmuz 1427'deki ölümü üzerine Lazareviç, çocuğu olmadığından aile içindeki uzlaşma neticesinde barıştığı Curac'ı halef olarak belirlemiş, böylece ölümünden sonra mirası da Curac Brankoviç'in eline geçmişti. Curac 1429 baharında despotluk tacını giymiştir.¹²

Ekim-Kasım 1426 tarihinde Stefan Lazareviç ve Macar Kralı Sigismund (ö. 1437) arasında yapılan Tata Antlaşması uyarınca Belgrad Macaristan krallığına bırakılmış, bunun karşılığında Stefan'ın halefi olacak olan Curac Brankoviç Macaristan tarafından Sırp (Raszien, Osmanlı deyişiyile Laz) Despotu olarak tanınmıştı. Osmanlı ileri harekâtı da işte bu sıralarda başladı. Sultan Murad'ın kuvvetleri güney-doğu ve doğu bölgesindeki despotluk arazisine saldırdılar, 1427 ve 1428 senesinin ilk yarısı içinde Sırp topraklarının üçte birini ele geçirirler. Niş, Kruşeva ve Golubats şehirleri de buna dâhil idi. Tarih yazarı Dukas, Lazareviç'in ölümünden sonra Sultan Murad'ın bir elçi göndererek Sırp topraklarının tamamını istediğine işaret eder. Dukas'ın anlatımı genelde Aşıkpaşazâde ile de örtüşür. Buna göre, Curac Osmanlı elçisini kabul ederek gereken ihtiramı gösterir. Zor durumdaki Curac toprak kaybı tehlikesini bertaraf etmek amacıyla 10 yaşındaki

¹¹ Popović, *Mara Branković*, s. 32, 33.

¹² Popović, *Mara Branković*, s. 57, n. 2.

kızı Mara'yı Sultan Murad'la evlendirmek ister ve Yıldırım'ın da vaktiyle kendilerinden kız almış olduğunu hatırlatır: “Devletlü sultanım! Kızımı dahi câriyeliğe kabul et kim Bayezid deden dahi bizden kız almış idi”.¹³ Çeyiz olarak Sırbistan'dan bir kısım toprakları vermeyi de vadeder. Bu teklifini terviç etmek üzere Sultan'a elçiler gönderir. Sultan Murad konuyu Rumeli Beylerbeyi Saruca Paşa'ya¹⁴ havale ederek, yemin tahtında kızı nişanlaması talimatını verir. Saruca Paşa, Despot'un yanına giderek nişan merasimini ikmal eder [Nisan 1428].¹⁵ Bu vesileyle Despot Tuna kıyısında bir kale yapılmasına izin verilmesini ister ve bu ruhsat kendisine verilir. Despot böylece Semendire kalesini inşa eder.¹⁶

13 *Aşıkpaşazade Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013, s. 153, 154. Yıldırım'ın kast edilen eşi, 1390'da evlendiği Sırp Kralı Lazar'ın kızı Olivera Despina'dır. Curac Branković'in Türk saldırıları karşısında zora düşmüş olarak barışa yanaşması ve kızını vermeği teklif etmesi ve nişanlanmanın Selanik fethinden (833 / 1430) önce olduğu -genelde Aşıkpaşazâde'deki anlatıma sadık kalarak- bir 16. yüzyıl kaynağında zikredilmektedir. “Ba’dezin Sultan Murad Han hâkim-i diyar-ı Laz Vülukoğlu'nun duhterin kendüye nikahla alup Vülukoğlu ol duhter-i nazeninenün cihazına bedel Alacahisar'ı nevabisiyle padişah-ı âlemiyâna verdi. Ol zaman Laz memleketine akıncı tayin olunmuşdu. Padişah-ı zıllullah Vülukoğlu'nun kızın namzed edicek akın Laz vilayetinden ref' olunup, Bosna vilayetine emrolundu ve hicret-i Nebeviyye'nin sene selase ve selasin ve semane-mi'ete (833) Selanik kal'ası fethine Evrenosoğlu Ali Bey tayin olunup...”. Mehmed Za'im, *Câmi'üt-tevârih*. Haz. Ayşe Nur Sır, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2007, s. 227, 228. Kaynağa işaret eden değerli meslekdaşım Feridun Emecen'e teşekkür ederim.

14 İdris Bostan, “Saruca Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (2009), 36, 169, 170.

15 Sultan Murad'ın tahta çıkış senesinde (1421) Sırp despotu Curac'ın (Vilkoğlu) zor durumda yürüttüğü yeni ahidnâme görüşmeleri sırasında kızını (Mara o sıralarda üç yaşlarında!) Sultan Murad'a gelin olarak vermeyi teklif ettiği Aşıkpaşazâde tarafından zikredilmekle beraber, bu bilgi dönemin sair kaynaklarınca nakledilmemiş ve dolayısıyla doğrulanmamış bir kayıt olarak kalmıştır. Bk. *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Bâb 88, s. 133. Kezâ, Popović, *Mara Branković*, s. 338, n. 6. Aşıkpaşazâde'deki kayıt şöyledir: “Vilkoğlu'na Niş Doğanı'n gönderdiler. Elçiye gayet ta'zim etdi. Vilkoğlu dahi bir elçi göndürdi. [G]azanâme yazdı atasıyıcün. Ve kendüye pâdişâhlık kutluladı. Ve hem kendü elçisine dedi kim: 'Sofya'dan berüsini dile bana versünler. Ve hem ben dahi anun hâsılndan ziyâdeler gönderyüm' dedi. Elçi geldi. Sözü nakl-i pašalar etdi. 'Hele kabul etdük' dediler. Vilkoğlu dahi mübâlağa armağanlar göndürdi. Ve hem eyitdi: 'Kızım dahi vereyüm' dedi. Vilkoğlu'yilen ahd ü karar olundu”. Bu kaydın doğru olması mümkün değildir. 1421 tarihi itibarıyla Sırp despotluğu Stefan Lazareviç'in elindedir. Curac ise -yukarıda değinildiği üzere- 1426'da Zeta bölgesi ile iktifa etmek zorunda kalmıştır. Lazareviç'in 1427'de ölümüyle onun halefi oldu ve 1429'da despotluk tacını taktı. Bu durumda 1421 tarihi itibarıyla Curac Branković henüz daha ortada yokken kendisinin muhatap alınması gibi tutarsız bir durum ortaya çıkmaktadır. Her halükârda bu bilginin ciddiye alınacak bir tarafı yoktur.

16 Dukas'tan naklen Popović, *Mara Branković*, s. 35-36. Dukas kızın ismini vermemekle beraber, ilerdeki 1436 yılındaki izdivaç ve 1451 yılındaki babasının yanına dönmesi gibi yine isimsiz

Ancak babası nikâh için kızının yaşını küçük görmekteydi. Ayrıca kilisenin takdisini alabilmek için ergenlik çağında olması icap ediyordu.¹⁷ Öte yandan kilise Müslümanlarla evliliği tasvip etmemekteydi. Bu durumda taraflardan birinin din değiştirmesi icap ederdi. 13. ve 15. yüzyıllar arasında Hristiyan prenslerinin Müslümanlarla evliliğine hiç cevaz verilmedi. Ehl-i kitap olmak kaydıyla bir Müslümanın Hristiyan bir kız ile evlenmesinde ise herhangi bir sakınca bulunmamaktaydı.

Mara'nın nişanı (1428) ve evliliği (1436) arasında geçen bekleme zamanı çeşitli açıklamalarla izah edilir: En öne çıkan sebep yakışır bir çeyiz düzmek için babasının zamana ve paraya ihtiyaç duymakta olmasıdır. Kızının Osmanlı sarayına bir cariye olarak değil de eşit şartlarda konuma sahip bir hanedan mensubu olarak ağır çeyizle girmesi ve ona göre saygın bir muameleye layık görülmesi Curac'ın önem verdiği bir husus idi.

Nişanlanması ile birlikte Mara ile ilgili olarak daha fazla bilgiler ortaya çıkmaktadır. 1429 tarihli Jiça (Žiča) Manastırı¹⁸ için hazırlanan bir vakıf beratında Despot Curac ve karısı İrene'nin isimlerini içermekte ve bu berata ilave edilen bir minyatürde aile mensuplarına, dolayısıyla Mara'nın da tasvirine yer verilmektedir. Böylece o sıralarda 11 yaşında olan Mara'nın bir görüntüsü tarihsel bir belge olarak zamanımıza da intikal etmiş olur.¹⁹ Minyatürde yer alan kızkardeşi 1419/20 doğumlu Katharina-Kantakuzina 20 Nisan 1434'de Cilli (Celje) Kontu II. Ulrich (ö. 1456) ile evlenmiş, dul kaldıktan sonra ablası Mara'nın yanına dönerek onun yanında yaşamıştır. Bu berat bugün Athos dağındaki Esphigmenou Manastırı'nda bulunmaktadır.²⁰

anlatımlarda bunun Mara olduğu ortaya çıkıyor. Popović, *Mara Branković*, s. 37. Curac'ın Semendire kalesi inşası ve bir kilise yapımına dair ruhsat aldığına dair bk. Bir *Yeniçerinin Hatıratı*, çev. ve yay. Kemal Beydilli, İstanbul 2003, s. 40-41; Oruç Bey ise Curac'ın kilise yapmak üzere icazet alıp kale inşa ettiği şeklinde bir bilgi aktarır, *Oruç Bey Tarihi*, neşr. Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s. 59. Dukastaki bu anlatımın Türkçe metni için bk. Mikhaël Doukas, *Tarih*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 183. Nişan sözleşmesinin sözlü veya yazılı olarak mı yapıldığı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

17 O dönemlerde ergenlik yaşı erkek için 14, kız için 12 idi. Bununla beraber az da olsa bunun istisnai örnekleri de vardır. Simonis Palaiologina (ö. 1345) ile Kral Stefan III. Uroş'un 1299'daki evliliğinde Simonis 6 yaşında idi. Bu da bizlere Osmanlı tarihindeki bazı bu yaştaki padişah kızlarının yaşlı vezirlerle evlendirilmelerini hatırlatmaktadır.

18 Žiča Manastırı Kraljevo yakınlarında.

19 Bk. Resim 1.

20 Popović, *Mara Branković*, s. 40, n. 4; 42.

Bu minyatür dışında 1436'daki evliliğine kadar Mara hakkında başka bir bilgi nakledilmemiştir. Eğitimi ile ilgili olarak bilinenler, dönemin bu düzeydeki soylulara yapılan genel uygulamadan çıkartılır. Klasik eğitim dışında o dönemin âdeti uyarınca dikiş-nakış, örgü, bez dokuma gibi beceriler edindiği varsayılır. Mara'nın okur-yazar olduğu kesindir, bu meyanda babasının bir kütüphaneye sahip olduğu da ifade edilir.²¹ Hangi dilleri öğrendiği sorusuna gelince, Sırpça herhalde bilmekteydi. Grekçe için aynı kesinlik yoksa da kuvvetle muhtemel görünmektedir, zira annesi İrene Palaiologina Kantakuzene (ö. 1457) Rum asıllıdır. Öte yandan Sırp despotluğu üzerinde 15. yüzyılda Bizans etkisinin fazla olması da bu ihtimali desteklemektedir. Evlilik sebebiyle de bir miktar Türkçe öğrenmiş olduğu da varsayılır. Maiyetinde ise İsa ve Yakup isimlerinde iki Türk tercümanının bulunduğu bilinmekte olup, Osmanlı resmî çevrelerine bunlar vasıtasıyla başvurularda bulunmaktaydı.

1432'de Macar-Osmanlı barışı sona erip mücadelelerin tekrar başlaması üzerine Curac Brankoviç'in de durumu sıkıntıya girer, Osmanlı ile barış ve bunun temini için de evlilik planının hemen devreye sokulması güncel bir önem kazanır. Bu konudaki ilk bilgiler 1433'de Despot'u ziyaret eden Bertrandon de la Broquiére'de yer almaktadır. Ziyaret mahallinin, Velika Morava nehrinin sol yakasında yer alan ve bu gün artık mevcut olmayan Semendire kalesi yakınındaki Nicodem (Nekudim) olduğu tahmin edilmektedir. Ziyaret esnasında üç oğlu ile Despot ve Sultan Murad'ın göndermiş olduğu elçi bulunmaktaydı. Sultan Murad, Despot'tan ikinci oğlu kumandasında yardımcı kuvvet göndermesini istemekte, ayrıca kızını gelin olarak yollamasını talep etmektedir. Bertrandon Nekudim'de Mara ile karşılaşmaz.²²

1433 Haziran ayında Sırp Despot'u nezdindeki Raguza elçileri Paladin Gundulić (Paladino de Gondola) ve Andrija Bobalević (André de Babali), Despot'u Büyük Türk ile akrabalığa karar vermesinden ötürü tebrik etmekle vazifelendirildiklerini ve bunun Hristiyanların esirgenmesine önemli bir katkı sağlayacak bir girişim olarak görüldüğünü beyan ederler.²³

Osmanlı kaynaklarında Mara'nın evliliğine sadece küçük kayıtlarla değinilmiştir. Aşıkpaşazâde, H. 839 senesinde (8. 11. 1435 - 16. 7. 1436) Karaman seferi öncesi Vukoğlu'nun hıyanetinden söz eder. Macar ve Karamanlılar'ın

21 Popović, *Mara Branković*, s. 45-47.

22 Bertrandon de la Broquiére'den naklen Popović, *Mara Branković*, s. 53, 54.

23 Popović, *Mara Branković*, s. 49.

düşmanca işbirliğinden bahisle, bunda Vukoğlu'nun parmağı olduğuna atıfta bulunur. Bunun üzerine Sultan Murad Sırlar üzerine bir ordu sevk etmeye karar verir. Despot ise endişeye kapılmış olarak gönderdiği elçisi vasıtasıyla hediyeler takdim eder ve kızı Mara için düzdüğü çeyizin hazır olduğunu bildirir ve gelinin alınmasını ister. Sultan gerekli düzenlemelerin yapılmasını emreder. Buna göre düğün Karaman seferinden sonra yapılır. Aşıkpaşazâde'nin kayıtları şöyledir: "... Sultan Murad Han Gazi azim leşker cem etdi kim Laz vilayetini cümle zabt ede. Vilkoğlu duydu. Defi tekrar elçi göndürdi. Mübâlağa armağanlar dahi bile göndürdi. Ve hem eyitdi kim: 'Kızumun cihazı tamam hazır ve mübeyyâ oldu. Adam göndürün, câriyanüzi alın' dedi. Paşalar hünkâra eyitdiler: 'Sultanım! Kızı almak gerek'. Hünkâr eyitdi: 'Tedârüki neyse edün' dedi.

Üsküb'den İshak Beğün hatununu göndürdiler. Kapudan, Hadım Reyhan'ı göndürdiler ve Özbek Ağa'yı göndürdiler. Bunlar hayli adamile Üsküb'e vardılar. Doğru andan Semendire'ye gittiler. Birkaç günlük yer kalacak Vilkoğlu, kâfir beğlerinün hatunların karşı göndürdi. Acâyıb konukluklar etdiler. Dünürlere gayet eyü ta'zîmile Semendire'ye götürdiler. Hem geldükten sonra Semendire'ye nihâyetsüz ağırlıklar etdiler. Kızın cihaz hesabını yazmışlar. Defterini Özbek Ağa'ya verdiler. Vilkoğlu eyitmiş kim: Bu cihazı kızıma vermedüm, hünkâra verdüm. Dilerse bu câriyasine versün ve dilerse gayrı câriyelerine versün" demiş.

El-hâsıl-ı kelâm, kızı Edrene'ye getürdiler. Hünkâr kendüye düğün etmedi. Eyitdi: 'Bir sipahi kâfirün kızına ne düğün gerek' dedi. Ve dahi cihazun kaziyyesin bildürdile. Hünkâra kim Vilkoğlu demişidi. Hünkâr eydür: 'Benüm câriyelerüme verecek nesnem yok mudur kim anun kızınun cihazını ben gayrı câriyelerüme verem' dedi. Hiçbir nesnesini kabul etmedi. Girü cihazını kendüye verdi. Bir sehel zaman yanında durdu. Andan sonra Bursa'ya gönderdi. Ve İsfendiyar kızı Bursa'daydı. Anı Edreneye getürtdi."²⁴

Chalkokondyles'in anlattıkları da genelde Aşıkpaşazâde ile örtüşür, ancak burada düğünü Aşıkpaşazâde'nin aksine Karaman seferi öncesinde gösterir. Karaman kuvvetlerinin Aralık 1436'da Amasya Beylerbeyi Yörgüç Paşa'yı²⁵ sıkıştırması üzerine Sultan Murat Dulkadırlar'la birlikte doğudan ve batıdan Karaman üzerine saldırdığı bilindiğinden,²⁶ 4 Eylül 1436 olarak belirlenen bu evliliğin

24 *Aşıkpaşazade Tarihi*, Bâb 108, s. 159-161.

25 Fahamettin Başar, "Yörgüç Paşa", *DİA* (2001), 43, 566-567.

26 Halil İnalçık, "Murâd II", *DİA*, 31 (2006), 31, 168.

Karaman seferi öncesi olduğu açıktır. Kapıcıbaşı Saruca ve Çandarlı Halil Paşa²⁷ vasıtasıyla gelin saraya getirilir. Bunlara Sırbistan sınırında bulunan İshak Bey'in²⁸ Üsküp'ten Semendire'ye geçen hanımı da eşlik etmiştir.²⁹ Dukas ise sadece müstakbel gelinin Edirne Sarayı'na sevkini belirtmekle yetinir. Sırp kaynaklarına göre düğün 4 Eylül 1436'da gerçekleşmiştir.

Konuya değinen önemli bir kaynak Dominikan rahibi Johannes von Ragusa (İvan Stojković) tarafından yazılmış bir mektuptur. Basel Konsili'ne katılmış akabinde, İmparator'u da birliğe davet etmekle vazifelendirilmiş olarak İstanbul'a gelen Johannes von Ragusa, 17 Kasım 1436 tarihli olarak kaleme aldığı Latince mektubunda bu evlilikten bahseder. Buna göre Mara 400 bin dukalık bir çeyizle gelir. Ayrıca çeşitli kıyafetler, mücevherat ve muhtelif hediyeler getirir ki bunların da toplam değeri 200 bin duka tutmaktadır. Paralar Sultan'ı Sırbistan'dan uzak tutmak için ödenmektedir.³⁰ Mara'nın zengin drahoması Dukas'ta özellikle yer bulurken, bu Osmanlı kaynaklarında önemsenmez. Aşıkpaşazâde Sultan'ın çeyizden hiçbir şeyi kabul etmediğini ileri sürer. 1451'de Sultan Murad'ın ölümü üzerine Mara evine dönerken Fatih, Toplıca ve Dubočitsa'yı kendisine temlik etmiştir ki bu bölgeler muhtemelen Mara'nın çeyiz olarak getirdiği topraklar cümlesindedir.

Sırp kaynaklarıyla beraber Johann von Ragusa da düğün tarihinin 4 Eylül 1436 olduğunu belirtir. Edirne'deki düğüne dair kaynaklar fazla ayrıntıya girmezler. Gelini getiren Saruca Paşa bu konuda önemli rol oynar. Mara'nın yanında kardeşleri Stefan ve Grgur vardır. Stefan rehin olarak kalır, Grgur geri döner. İleride Semendire'nin fethi akabinde (Ağustos 1439) Grgur ve amcası Thomas Kantakuzenos esir edilerek getirilir. Düğün esnasında 15 yaşında olması icap eden Stefan 1436-1441 arası Edirne'de kalmış olmalıdır, esir olarak getirilen kardeşi Grgur ile beraber gözlerine mil çekilecektir (1441).³¹

27 Münir Aktepe, "Çandarlı Halil Paşa", *DİA* (1993), 8, 212-213.

28 Feridun Emecen, "İshak Bey", *DİA* (2000), 22, 524-525.

29 Hoca Saadettin'den naklen W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul, I, 434.

30 Popović, *Mara Branković*, s. 52; Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, s. 364, 415'de düğün tarihi 1433 olarak hatalı gösterilir. Babinger ise 1435 olarak göstererek hatayı sürdürür. Bk. "Von Amurath zu Amurath. Vor- und Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444)", *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, I, München 1962, s. 131.

31 Popović, *Mara Branković*, s. 60.

1436 Eylül'ndeki bu nikâh hanedanlar arasındaki evliliklerin son örneği olmalıdır. II. Murad'ın diğer nikâhlı eşi Kastamonu-Sinop Beyi İsfendiyar Bey'in³² oğlu İbrahim Bey'in kızı Halime olup, bunun izdivaç tarihi 1425'tir. Bu durumda Mara, II. Murad'ın ikinci ve son resmi nikâhlı eşidir. Mara'nın saray içindeki konumu ve hayatı hakkındaki bilgilerin kısıtlı halini, kendinden önce aynı kaderi paylaşan Hristiyan prenseslerin hayatlarını takip ederek genişletmek de pek mümkün görünmemektedir. Orhan ile resmi evlilikler yapan Theodora Kantakuzene (ö. 1381) veya Yıldırım'ın nikâhlı eşi Olivera Lazareviç (ö. 1444 sonrası) zaten kendi içlerinde birer kapalı kutu gibidirler. Popoviç donanımında araştırmacıların bunlar hakkında söyleyeceklerini beklemek durumundayız, zira Türk kaynakları haklarında -Mara ve genelde Harem'e intikal etmiş sair hanımlar gibi- doyurucu bir bilgi vermemektedirler.

Mara'nın din değiştirdiğine dair bir kayıt yoktur. Dukas bunun Hristiyan dinini koruduğuna işaret olduğunu söylemektedir. Venedik kaynakları da bu yönde kayıtlar düşmektedir. Türk kaynaklarında da bunun aksi bir beyana rastlanmamaktadır. Bizans İmparatoru Johannes Kantakuzeos'un (ö. 1385) kızı Theodora 1346'da Orhan ile evlendiğinde de din değiştirmemiş, hatta dindaşlarına yardımcı olmaya çalışmıştır. Bu gibi örnekleri başka evliliklerle örneklemek gerekirse, Maria Palaiologina ile İlhanlı Hulagü arasındaki evlilik (1265) kilise tarafından onay bulmasa da gerçekleşmiş, gelinin *şapel* olarak kullanacağı çadırı da çeyizi içinde yer almış, ancak damadın vakitsiz ölümüyle (8 Şubat 1265) evlilik akim kalmıştı.³³ Mara'nın büyük teyzesi olan Olivera Lazareviç de Yıldırım ile evlendikten sonra, Aşıkpaşazade'nin ifadesiyle kendi âdetlerini muhafaza etti, bu beyan din değiştirmedeği anlamında okunmalıdır.³⁴

Sprantzes, Mara'nın evliliğinin kâğıt üzerinde kaldığı ve bu yüzden çocukları olmadığı iddiasında bulunmakla beraber, Dukas bunun aksini ileri sürer. 16. ve 17. asır kaynaklarında Fatih'i Mara'nın oğlu olarak gösteren kayıtlara rastlanırsa da bunun geçersiz bir iddia olduğu açıktır. Bu kayıtlara göre Mara oğlunu bir Hristiyan gibi yetiştirmiş, *Ave Maria* ve *Paternoster* gibi temel duaları ezberletmiştir. Bütün bunların bir Rönesans hükümdarı hüviyeti ve çağını aşan münevver

32 Zerrin Günel Öden, "İsfendiyar Bey", *DİA* (2000), 22, 512-514. Halime Hatun'un izdivacı, s. 513.

33 Popoviç, *Mara Branković*, s. 68. Bu evlilik akim kalmış olsa da Maria Palaiologina Hulagü yerine hükümdar olan oğlu Abaka ile evlendi.

34 "...Kız kim geldi. Bayezid Han ile buluşdular. Maksud neyise hâsıl oldu. Andan sonra kız kendi töresince durugeldi...", *Aşıkpaşazade Taribi*, 63. Bâb, s. 94.

kimliğinin yarattığı -bugünlerde bile devam eden- belli bir şaşkınlığın dışı vuruşu olduğundan şüphe yoktur. Öte yandan Mara'nın bir oğlu olsaydı, herhalde Halime'nin akıbetini paylaşırdı!

Bu sıralarda Murad 32, Mara ise 18 yaşındadır. 1428'de yeminle akdedilen nişan sonrası Macarlar ile mücadeleye devam eden Sultan Murad, Sırp topraklarını yağmalamak dışında 1435/36 içinde buralarını tamamen fethetmeyi planlamaktaydı, ancak evlilik bunu tehir eder. Sultan gelinin çeyiz olarak getirdiği bir kısım Sırp topraklarıyla yetinmeyi öncelleyse de 1439'da Sırp despotluğunun sonu yakın görünmekteydi, ancak bu Sultan Murad'ın ölümünden sonra 1451'de gerçekleşecektir.

Macaristan'ın yardımını temin maksadıyla Curac Brankoviç ikinci kızı Katharina-Kantakuzina'yı Cilli (Celje) Kontu II. Ulrich ile evlendirmiş idi. Ulrich'in teyzesi Barbara von Cilli (ö. 1451), 1408'den beri Macar Kralı Sigismund ile evli olması hasebiyle Macar kraliyetiyle yakın bir akrabalık içindeydi. Katharine ile Ulrich 20 Nisan 1434'te evlenirler. Bu hısımlıklar sebebiyle Sırp despotluğu kendini daha güvende hissedebilirdi.

Aşıkpaşazâde'ye göre Mara Edirne sarayında fazla zaman kalmadı ve bir süre sonra Bursa sarayına nakledildi. Murad'ın diğer hanımı olan İsfendiyaroğlu Halime ise Edirne'ye getirildi.³⁵ Bertrandon de la Broquiére'in 1432 tarihli bir kaydına göre Bursa sarayındaki sultan haremünde 50 kadın yaşamaktaydı. 1436-1451 arası Mara'nın izini takip etmek birkaç değinme dışında pek mümkün olmaz. Bunlardan biri 8 Mayıs 1441'de kocasının emriyle kardeşleri Stefan ve Grgur'un gözlerine Tokat kalesinde mil çekilmesi vesilesiyledir. Mara'nın bunu önlemek için girişimde bulunduğu *Yeniçeri Hatıratı*'nda kaydedilir.³⁶ 1444'deki barış arayışında Sultan'a Mara'nın arabuluculuk yaptığı ve bu amaçla babasıyla irtibata geçtiği Ragusa kaynaklarında (6 Mart 1444) ifade edilmektedir. Bu hassas görüşmeler Mara aracılığıyla yürütülür. Mart 1444'te Mara'nın gönderdiği bir keşiş gizlice Ragusa'ya gelir ve hazırlanan bir gemiyle Adriyatik'ten Split'e ve oradan da

³⁵ *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Bâb 108, s. 161.

³⁶ *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, s. 41-42: "Sultan Murad Edirne'ye vardığında Despot'un iki oğlunu Tokat kalesinde zindana yollanmasını emretti. Onların Murad'ın karısı olan kardeşi kendilerine hiçbir şekilde yardımcı olamadı. Karısının öğrenmemesi için gizlice gönderdiği habercilerle ikisinin de gözlerini oydu. Fakat böyle şeyler karısının kulağına geldiğinde onun ayaklarına kapanarak, Allah rızası için bunu yapmakta acele etmemesini rica etti... Sultan bunun olmaması için hemen bir haberci gönderdi, fakat bu vaktinde erişemedi ve böylece ikisinin gözleri oyulmuş oldu..."; kezâ, Popović, *Mara Branković*, s. 76.

Macaristan'a geçer. Babinger'e göre bu Mara kanalıyla sultanın Batı ile sürdürdüğü uzlaşma girişimlerin yalnızca bir tanesidir.³⁷ 12 Haziran 1444'te Edirne'de 10 senelik bir barışa karar verilir. Curac Brankoviç gözlerine mil çekilen iki oğlunu geri alır, toprakları 1439 öncesi haliyle ve Leskoviç, Golubats ve Kruşeva dâhil olmak üzere kendisine iade edilir, vasallık vecibeleri ise devam eder. 4 Ağustos 1444 Szegecin antlaşma belgesi tekemmül eder, aynı senenin Eylül ayında Macar-Polonya Kralı III. Wladislav ahdi bozup tekrar savaşa giriştiğinde Curac Brankoviç tarafsız kalır. Haçlı ordusu ise 10 Kasım 1444'te, bilindiği üzere felaket boyutunda ağır bir yenilgiye uğrar.

Raguza'nın 1442 tarihli ahidnâmeyi 1447'de yenilemek istediğinde Mara'nın yardımını görmüş olması sebebiyle ismi tekrar anılır.³⁸

Mara'nın Sultan Murad'ın haremindedir. Hayatıyla ilgili fazla bilgi veremeyen kaynaklardaki bilgileri toparlayacak olursak: Düğünden sonra Bursa'ya gönderildiği bilinmekte olup, burada muhtemelen küçük bir maiyet hizmetine terfîk edilmiştir. Sultanın soylu eşi olarak kendi dinini, ibadetgâhını ve muhtemelen özel rahibini muhafaza etti. Evlilikten çocuk olmadı. 1436-1451 arası şehzade Mehmed ile ileride kendisi için çok önem kazanacak olan bir yakın tanışıklık içinde geçtiği varsayılmaktadır, böylece saygı gördü ve üvey ana olarak makbul tutuldu. Mara'nın daima yanında yer aldığı şehzade Mehmed, Amasya valisi olan ağabeyi şehzade Alaaddin Ali'nin esrarengiz bir şekilde öldürülmesi (1443) üzerine tahtın tek varisi oldu.³⁹

Şehzade Alaaddin Ali'nin (Osmanlı kaynaklarına göre 1427 doğumlu, o sıralarda 16 yaşındadır⁴⁰) küçük iki oğluyla beraber boğularak öldürülmesi⁴¹ gizemi, asi Arnavud Beyi İskender Bey (ö. 1468), Mara ve genç şehzade Mehmed (o sıralarda 11 yaşında) arasında, muhtemelen bir yakıştırmadan daha da ileri giden

37 Franz Babinger, "Von Amurath zu Amurath. Vor- und Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444)", *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, I, München 1962, s. 130; aynı yazar, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, çev. Dost Körpe, İstanbul tz., s. 40. Bu konuda diğer bazı örneklemeler için bk. Maria Pia Pedani, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, çev. G. K. Şahin, İstanbul 2015, s. 140.

38 Popović, *Mara Branković*, s. 79.

39 Feridun M. Emecen, *Fatih ve Kıyamet 1453. İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları*, İstanbul 2012, s. 88.

40 Dukas'a göre o sıralarda 18 yaşında, *Doukas Tarihi*, s. 196. Burada şehzadenin ölümü doğal bir ölüm olarak anlatılmaktadır.

41 Popović, *Mara Branković*, s. 73. Osmanlı kaynakları küçük oğullarından bahsetmezler.

bir irtibat halinin nakledilmesine vesile olmuştur. Buna göre o sıralarda (1443) Niğbolu sancakbeyi olan İskender Bey, 1437'de babası İvan Kastriota'nın Sultan Murad tarafından katledilmiş olmasının intikamını almak hırsıyla Şehzade Alaaddin'e bir suikast tertipler, bunda kardeşlerinin gözlerine mil çekilmesi sebebiyle Mara'nın da belirtilmeyen bir katkısı vardır. Ağabeyinin ortadan kaldırılmasıyla taht yolu kendisine açılan diğer şehzade Mehmed'in dolayısıyla etrafındaki ekibinin de bu gelişmede payı olduğu ileri sürülür. Mehmed ve Mara arasındaki yakınlık ve hukuk böylece özel bir derinlik kazanır.⁴²

İskender Bey ile ilgili önemli bir eser veren sahanın uzmanı Oliver Jean Schmitt,⁴³ bunu oldukça ciddiye alır. Murad ve Şehzade Mehmed arasındaki, dolayısıyla bunların etrafındaki hiziplerin (yerliler, devşirmeler, her biri birer lord mesabesinde başı buyruk akıncı beyleri) çatışmalarından yola çıkarak, 1443 senesinin karanlığı içinde baba-oğul sultanların, saraydaki Mara'nın ve intikam için yola çıkan İskender Bey'in gerilimini tahlile çalışır. Mara ile İskender Bey arasında sıhriyet olması ise böyle bir irtibatı yakın kılar. İskender'in annesi Voisava muhtemelen Brankoviçler'den biriydi. Böyle olmasa bile iki aile arasında uzun zamandır sıkı bir yakınlık mevcuttu. 1423'te İskender Bey'in kardeşleri Sırp sarayında misafir olmuşlardı. İskender Bey Osmanlı kuvvetlerinin Sırbistan seferlerine karşı müdahil olmuş ve Despot Curac Raguz'a'da emaneten tuttuğu paralarla kendisine destek vermişti (1453). Mara'nın kör edilen kardeşlerinden Stefan 1459'da İskender Bey'e sığınmıştı ve burada Arianiti hanedanından bir Arnavud prensesi olan baldızı Angelina Arianiti ile evlendirilmişti. (Bu evlilikten Curac, Jovan, Mara isimli üç çocuğu olmuştur.)⁴⁴ Bizzat İskender'in oğlu ve halefi Ivan (Gjon) Kastriota (ö. 1502) ise Lazar Brankoviç'in⁴⁵ kızı Jerina ile evliydi. Bütün bunlar yeterli birer delil olmamakla beraber, Alaaddin Ali'nin ölümünden Mara ve Mehmed'in istifade etmiş olarak çıktıkları yadsınamaz. İskender Bey çevresinde “Şehzade Mehmed saltanat ihtirası içinde açıkça kardeşini boğduran biri” olarak anılmaktaydı.⁴⁶

42 Popović, *Mara Branković*, s. 24, 75.

43 O. J. Schmitt, *Skanderbeg. Der neue Alexander auf der Balkan*, Regensburg 2009.

44 Popović, *Mara Branković*, s. 135.

45 Oliver Jens Schmitt, bunu yanlışlıkla Mara'nın kör edilen ikinci kardeşi olarak göstermektedir. (b. s. 45). İkincisi Stefan idi.

46 Schmitt, *Skanderbeg*, s. 44-45, 336.

Sahanın uzmanı Feridun M. Emecen de katliyle ilgi çeşitli anlatımları (boğdurulmuş olma, zehirlenme, geyik avı esnasından attan düşerek boynunu kırma) bulunan Alaaddin Ali'nin beklenmedik ölümünde İzladi bozgunu (12 Aralık 1443) sonrası yaşanan yenilgiler ve ağır siyasi çekişmeler içinde, II. Murad'ı zor duruma düşürmek isteyen kesimlerin çok sevdiği şehzadesini bir şekilde ortadan kaldırarak ona gözdağı vermiş olma ihtimalinden söz eder ve bu zümrelerin diğer Şehzade Mehmed etrafında kendilerine yeni bir yol çizmek istemeleri ve II. Murad'ın tahttan feragatinin böylece meydana geldiği üzerinde durur, ancak bu yorumları destekleyecek esaslı karinelerin mevcut olmadığını da -ihtiyaten- ilave eder.⁴⁷ Fakat bütün bunların ertesine, 1444'te Şehzade Mehmed'in tahta çıkmasını temin ettiği ve onu taht vârisi tek şehzade haline getirdiği de bir gerçektir. Çok kutuplu ve hizipler arası çok etkenli bir komplo olduğuna şüphe duyulmaması gereken bu olayı, derin bir sezgi ile müstakilen ve etraflıca ele alacak olan araştırmacıların varacakları sonucu beklemekten ve şimdilik Babinger'in, "*sırrı muhtemelen asla çözülmeyecek*"⁴⁸ yargısına iştirak etmekten başka çare yok gibidir.

Böylece saraydaki hayatı ve konumu hakkında bunlar dışında başkaca bir bilgiye rastlanmadan Murad'ın 45 yaşındayken vefatı (3 Şubat 1451) ve yerine oğlu II. Mehmed'in tahta geçmesi gerçekleşir.

Sırbistan'a dönüş ve Osmanlı topraklarına sığınma: 1451-1457

Tahta çıkan II. Mehmed haremde yaptığı yeni düzenlemeler doğrultusunda Halime ve Mara'yı uzaklaştırdı. Halime Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa ile evlendirildi, Sultan Murad'dan olan sekiz aylık⁴⁹ oğlu Şehzade Ahmed öldürüldü. Mara ise babasının yanına gönderildi. Curac Brankoviç Sultan Murad'ın vefatı üzerine bir elçi yollayarak kızının akıbeti ile ilgilenmiş, mevcut anlaşmaların yenilenmesi ve kızının iadesi için girişimlerde bulunmuştu. Dukas'a göre Fatih, belki Halime gibi kullarından biriyle evermeyi düşündüğü Mara'yı çeşitli mülahazalarla babasının yanına göndermeyi tercih eder.⁵⁰ Fatih sınır bölgesindeki bazı yerleri de temlik etmiş olarak Mara'yı saygınlık içinde geri göndermiş ve vakit kazanmak amacıyla aradaki ahidnâme'yi tasdik etmiştir. Fatih'in, Mara'yı

47 Feridun M. Emecen, *Fatih ve Kıyamet*, s. 91.

48 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, s. 40.

49 Mikhaël Doukas, *Tarih*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 204.

50 Mikhaël Doukas, *Tarih*, s. 205.

Balkanlar'daki gelişmelerde kendisinden istifade edebileceği bir araç olarak düşündüğü ileri sürülür; ilerideki bazı gelişmeler, hassaten Mara'nın Osmanlı-Venedik savaşı esnasında güney-doğu Avrupa ölçeğinde bir irtibat noktası teşkil etmesi bu görüşe güç katmaktadır.

Raguza kaynaklarından hareketle Mara'nın Sırbistan'a dönüşü en erken tarih olarak Haziran 1451 olmalıdır.⁵¹ Kendisinin geçimi için Toplıca ve Dubočitsa bölgeleri temlik edildi.⁵² Güney-doğu Sırbistan'daki bu bölgeler daha önce Mara'nın çeyizine dâhil idiler. Buraları 1453 sonlarında tekrar fethedilmiştir.

Georgios Sphrantzes gibi aynı zamanda son Bizans İmparatoru Konstantin Palaiologos'un (1448-1453) yakını olan bir tarih yazarının anlattığına göre, Trabzon ve Gürcistan'dan imparator⁵³ için uygun bir namzet arayışı amacıyla çıktığı seyahat esnasında Sultan Murad'ın öldüğü haberini alır ve böylece aklına dul Mara ile imparatorun evlenmesi fikri düşer. Ancak muhtemelen Haziran-Eylül 1451 arası ortaya attığı bu fikrin de kendisine göre bazı mahzurları vardır. Konu ile ilgili olarak Sphrantzes günlüğünde şunları kaydetmektedir: "Trabzon'a vardığımda İmparator Johannes IV. Komnenos (1403 - 1459/60) tarafından Emir'in [II. Murad] ölüm haberini aldım. Ayrıca aynı zamanda kuzeni Mara'nın da memleketine babasının yanına döndüğünü öğrendim. Pek çok hususlar göz önüne alındığında Mara'nın namzetliği câzip gelmektedir. Bununla beraber tereddüt edilmesini gerektirecek bazı noktalar da vardı. İmparator'a kıyasen daha aşağı olan soyluluk hali, kilise gözünde akrabalık yakınlığı, daha önce başından bir evlilik geçmesi ve nihayet doğurganlık yaşını aşmış olması, hamile kalsa bile bunun hayati tehlikeleri olabileceği..."⁵⁴ Öte yandan İmparator'la akrabalık ilişkisinin de epey uzaktan olduğu ve evliliğe engel olamayacağı ifade edilir.⁵⁵ Metropolit Makarios Melissenos'un derlediği, *Chronicon Maius*, Sphrantzes'teki kaydın aksine

51 Popović, *Mara Branković*, s. 81.

52 Ayrıca bk. *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, s. 54.

53 1405 doğumlu olan son Bizans imparatoru 1448'de tahta çıktığında başından iki evlilik geçmiş olduğu halde hanımları hayatta değildi. İlk karısı Epir Kontu Carlo I. Tocco'nun yeğeni Theodora Tocco düğünden bir sene kadar sonra doğum esnasında hayatını kaybetmiş (Kasım 1428); ikinci eşi Midilli Kontu Dorino Gattilusio'nun kızı Caterina Gattilusio ise evliliğin ilk senesi içinde düşük yapmış ve ölmüştür (Ağustos 1442).

54 Sphrantzes, *Chronicon Minus*'tan naklen Popović, *Mara Branković*, s. 27. Bu kısmın Türkçe tercümesi için bk. *İstanbul'un Fetihin Bizanslı Son Tanığı: Yorgios Sfrancis'in Anıları Chronicon Minus*, çeviren ve notlandıran Levent Kayapınar, İstanbul 2009, s. 234, 235.

55 Popović, *Mara Branković*, s. 28, 29. Mara imparatorun kuzeni idi.

“bir Türk ten dul kalmış olmayı” özellikle vurgulamaktadır. Ancak yine de bu evliliği pek çok sebeplerden ötürü hararetle tavsiye etmektedir.⁵⁶ Muhtemelen Türkler karşısında zor durumda kalmış olan Bizans’ın Despotluk ve Macar bağlantılarından istifade etme zarureti bunun arkasındaki zikredilmeyen hareket noktası idi. Metropolit Makarios Melissenos Mara’nın kilise ve keşişlere yaptığı yardımlar sebebiyle kilisenin böyle bir evliliği hoş göreceğini ifade etmekte ve imparatorun büyük dedesinin de Anadolu’da küçük ve önemsiz bir beyliğin hükümdarından dul kalan ve hattâ çocukları da olan Eudokia ile evlendiğini hatırlatmaktaydı.⁵⁷ Mara üstelik büyük bir sultan’dan dul kalmıştı! Dolayısıyla “Türk ten dul kalma” halini kabul edilebilir görmekte ve evliliği terviç etmekteydi.⁵⁸

O sıralarda Mara 33 yaşında olduğu halde yanılıgı eseri daha yaşlı olduğu zannediliyordu.⁵⁹ Çocuk yapma veya o dönemlerde sıkça rastlandığı (nitekim imparatorun ilk iki karısı birer senelik evlilik süresindeki ilk doğum aşamalarında hayatlarını kaybetmişlerdi) üzere doğum esnasında ölme gibi mahzurlar taşıyabileceği öne sürülmekteydi. Bu gerçekler ışığında izdivaç düşüncesinin siyasî sebeplerle izahının daha doğru olması gerekecektir. Ancak böyle bir evliliğin II. Mehmed’in fetih amacını engelleyebileceği söz konusu olamazdı. Böylece teklif, daha baştan itibaren ağırlığını kaybetti ve her şeyden önce Mara tarafından redde uğradı ve babası yanına gitmek üzere ettiği yemine sadık kaldı ve hiç evlenmeme kararından vaz geçmedi. O dönemlerde dul kalan soylu kadınlar için iki yol bulunuyordu: Evlenmek veya bir manastıra kapanmak.⁶⁰

56 *Die Letzte Tage von Konstantinopel. Der auf den Fall Konstantinopels 1453 bezügliche Teil des dem Georgios Sphrantzes zugeschriebenen “Chronicon Maius”,* übersetzt, eingeleitet und erklärt Endre von Ivánka. Verlag Styria, Graz-Köln-Wien 1961, s. 36.

57 Kastedilen Trabzon Rum İmparatoru Alexios III. Komnenos’un (1338-1390) kızı olan Eudokia Komnene’nin 8 Ekim 1379’da (Limnia / Canik / Niksar merkezli Kelkit, Amasya, Samsun, Ordu, Giresun bölgeleri) Emiri Tâceddin ile yapmış olduğu evliliğidir. Tâceddin 1386’da ölmüş ve dul eşi son Bizans imparatorunun ana tarafından dedesi olan Konstantin Dragas (ö. 1395) ile evlenmiştir. İkinci kocasının da 1395’te ölümü üzerine Eudokia baba evine dönmüştür. Eudokia’nın evlendiği şahsın Johannes Palaiologos (ö. 1391) olduğu ileri sürülmekte ve hangisi olduğu tartışılmaktadır. Popović, *Mara Branković*, s. 73, n. 3. Emir Tâceddin için bk. Sait Kofoğlu, “Tâceddinoğulları”, *DİA*, 39 (2010), 343-345.

58 *Chronicon Maius* (İvánka neşri), s. 37.

59 *Chronicon Maius*’da 50 yaş olarak gösterilmektedir, (İvánka neşri), s. 36; Popović, *Mara Branković*, s. 28.

60 Popović, *Mara Branković*, s. 88.

16 Şubat 1452 tarihli olarak Curac Brankoviç tarafından Semendire’de Megisté Laura Manastırı (Athos dağında) için tanzim edilmiş bir beratta diğer aile üyeleri arasında Mara’nın adı da yer almaktadır. Burada dikkati çeken husus Mara’nın vefat etmiş bir sultanın eşi olarak özel sıfatlarla anılmasıdır: “Çarıçe Kÿra Maarë” (=Kaiserin Herrin Mara, yani Mara Hanım Sultan). Bu büyük unvan ile döndüğü memleketinde gördüğü saygınlık ve de ayrıcalık böylesine sıfatlarla ifadesini bulmaktaydı. Bilindiği gibi Sultan, Bizans ananesine uygulanmış haliyle Kaiser=Çar olarak algılanıyordu. “Autokrator Megistos”, “Basileus Basileon” gibi unvanlar hasseten Bizans imparatoru için kullanılmakla beraber, Laonikos Chalkokondyles ve Michael Kritobulos gibi tarihçiler bu unvanı sultan için de uygun görmekteydiler. Böylece Bizans imparatorluk ananesini Osmanlı hükümdarlarına aktarmaktaydılar. Sırp kaynaklarında da Sultan, Kaiser anlamında Çar olarak geçer, dolayısıyla eşi de (bu durumda Mara) Kaiserin=Çariçe sıfatıyla anılır.⁶¹

Curac Brankoviç’in 30 bin Venedik dukası ödeyerek edindiği Havarilerden Aziz Lukas’a atfedilen kutsal bakıyyenin (relique) ilâhî korumacılığa mazhar olmak niyazıyla Semendire’ye nakledildiğinde (12 Ocak 1453) ve Despot, karısı ve çocukları tarafından merasimle karşılandığında, kaynaklar aile fertleri içinde Mara’yı da zikreder. Böylece Mara’nın Aralık 1453 tarihi itibarıyla babasının yanında olduğu kesinlik kazanır. İstanbul’un fethi akabinde Fatih, Sırp topraklarından bazı kısımları talep etmiştir ki bunların içinde Semendire ve Golubats kaleleri de bulunmaktaydı. Sair yerler arasında Toplica ve Duboçitsa yer almakta olup, buraları 1451’de Fatih tarafından Mara’ya verilmişti. Ekim 1453’te despotluk toprakları akına uğrar. Brankoviç paralı askerlerden oluşan bir kuvvet hazırlamak zorunda kalır. Bunların arasındaki Çek askerlerine kumanda eden Moravya asıllı soylulardan Jan Jiskra von Brandeis’in Mara ile izdivacı gündeme gelir, hattâ Brankoviç’in bu soylunun yardımını temin maksadıyla kızı Mara’yı namzet ettiği ifade edilir. Bosna sarayına elçi olarak gelen ve burada edindiği duyumu nakleden Raguzalı Marino de Gondola’nın Eylül 1451 tarihli beyanı bu konudaki tek kayıttır.⁶²

1455-56 arası topraklarının yarısını kaybetmiş olan Curac Brankoviç 24 Aralık 1456’da 81 yaşında Semendire’de öldü. Nereye gömüldüğü kesin olarak belli değildir. Defin merasimi esnasında yapıldığı varsayılan anonim bir konuşmada

61 Popović, *Mara Branković*, s. 90, 91.

62 Popović, *Mara Branković*, s. 93.

Mara, ailesi ve toprakları için kendini feda etmiş ve en güzel yıllarını bir Türk'ün yanında geçirmiş bir kişi olarak tebcil edilmektedir.⁶³ Curac'ın yerine küçük oğlu Lazar geçti. Lazar, 1446'da Helene Palaiologina ile evlenmiş, babasıyla müşterek despot olmuş ve iktidarı paylaşmıştı. Lazar Ocak 1457'de Fatih ile barış yapar, aynı senenin yazında aile içinde anlaşmazlıklar gizlenemez hale gelir. Büyük oğul Grgur'un (d. 1416) taht üzerinde iddiası vardır ve annesi İrene tarafından da desteklenmektedir.

Durumun kötüye gitmesi üzerine Grgur, Mara ve amcaları Thomas Kantakuzenos Osmanlı tarafına geçmek amacıyla Rudnik'e gelirler, ancak burada tutuklanırlar. Yaşlı annesi İrene burada -muhtemelen zehirlenmiş olarak- ölür (2/3 Mayıs 1457), diğerleri Rudnik'ten kaçarak Fatih'e sığınırırlar. Sırp kronikleri İrene'nin ölüm günü üçlünün yola çıktıklarından ve Fatih tarafından saygın bir şekilde karşılandıklarından bahsederler.⁶⁴

Sırp despotu olarak Lazar 20 Aralık 1458'deki ölümüne kadar iktidarı elinde tuttu. Erkek çocuğu olmadığı için karısı Helene Palaiologina, kardeşi Stefan ve (Sadrazam Mahmud Paşa'nın ağabeyi) Büyük Voyvoda Mihailo Angeloviç'ten oluşan bir heyet iktidarı paylaşır. Mihailo Angeloviç Osmanlı yanında yer almış olarak Macar taraftarı diğer ikisiyle mücadele ederek bir müddet idarede öne çıkar, ancak az zaman içinde iktidardan uzaklaştırılır.⁶⁵ Bu sefer de Helene ve Stefan iktidar için çekişirler. 1458'de Stefan üstün gelir. Bu sıralarda Macar ve Türk istilaları sonucu despotluk Semendire ve Golubats topraklarıyla yetinmek zorunda kalır. Geri kalan yerler ise 1459 yaz aylarında Türk idaresine alınırlar, 20 Haziran 1459'da Semendire kendiliğinden teslim olur. Sırp despotluğu artık tarihe karışmıştır.

Osmanlı topraklarındaki hayatı (1457-1487)

Yerleştiği Osmanlı topraklarında Sırp despotluğunun inkırazından Fatih'in ölümüne kadar (1459-1481) saygın bir muamele gören Mara'nın bu konumu, II. Bayezid döneminde vuku bulan ölümüne kadar (1487) değişmeden devam etti. Bu dönemde Mara, özellikle Ragusa ve Venedik için bir hacet kapısıdır, Rum

⁶³ Popović, *Mara Branković*, s. 94.

⁶⁴ Popović, *Mara Branković*, s. 96; Levent Kayapınar, *Yorgios Sfrancisi'in Anıları*, s. 306.

⁶⁵ Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The life and times of the Ottoman grand vezir Mahmud Pasha Angelovic (1453-1474)*. Leiden: E. J. Brill, 2001, s. 93 vd.

kilisesi ve Patrik seçimi siyasetinde de etkinliğini sergiler, Athos'taki manastır vakıflarında ise bağışlarda bulunan ve korumacılık yapan bir isim bırakır. Sırp kronikleri kendisini *Çarice Mara*, bir İtalyan kaynağı ise *Matrigna del Turco* (Türk'ün Üvey Anası) olarak betimler.⁶⁶

Sırp despotluğundan kaçtıktan sonra Fatih Mara'ya bugünkü Yunanistan'ın kuzeyindeki bazı yerleri temlik etti. Burada üç yer söz konusudur: Ezeba, Marabintzion ve Serez'in güney-doğusunda yer alan Doxompus. Mara, Serez yakınlarındaki Jezeba/Ezeba'da (bugün: Dafni/Defne) makam tuttu.⁶⁷ Çevresinde Sırp soyluları ve ruhban eksik olmamaktaydı. Ezeba'daki kule bugün dahi "*Prgos tēs Marōs*" adıyla Mara'yı yadettmektedir.⁶⁸

1459'da Fatih Selanik'teki Aya Moni Manastırı'nı (Küçük Ayasofya) satın almış olan Mara'nın mülkiyetini bir temlikname ile tasdik eder.⁶⁹ Franz Babinger tarafından tıpkıbasımı ve Türkçe ve Almanca metniyle birlikte yayınlanan (1951) bu ferman Gliša Elezović tarafından Sırpça olarak da yayımlanmıştır (1954).⁷⁰

Fermanda Mara ismen anılmıyor. "*Hristiyan soylu hanımlarının önde gelenlerinden anam Despina Hatun*" (*Seyyidetü'l-havatini'l-Mesihkiye anam Despina Hatun*) deniliyor. Her şeyden önce bu ifade 1459 tarihi itibarıyla Mara'nın Osmanlı sarayındaki mümtaz konumuna açık bir işarettir. "Despina Hatun" tabiri, genelde Osmanlı sarayında sultanla evlenmiş Hristiyan asıllı prensesler için kullanılıyor. "Despine" (Despoina) sıfatı Despot'un müennesidir ve "lady, princess, queen"; dolayısıyla "Soylu Hatun" / "Prenses" / "Kraliçe" / Hatun Sultan / "Frau Herrin" / "Gospodja Tsaritsa/Carica" / Herrin Kaiserin" / "Herrin und Fürsten" gibi mümtaz anlamlar içerir ve böyle karşılanır.⁷¹ "Despina Hatun" tanımlaması

66 Franz Babinger, "Ein Freibrief Mehmeds II., des Eroberers, für das Kloster Hagia Sophia zu Saloniki, Eigentum der Sultanin Mara (1459)", *Byzantinische Zeitschrift*, 44 (München 1951), s. 11-20; *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, I, München 1962, s. 97-106.

67 Franz Babinger, "Witwensitz und Sterbeplatz der Sultanin Mara", *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, I, München 1962, s. 341; Popović, *Mara Branković*, s. 99.

68 Popović, *Mara Branković*, s. 99.

69 Babinger, "Ein Freibrief Mehmeds II., des Eroberers, für das Kloster Hagia Sophia zu Saloniki, Eigentum der Sultanin Mara (1459)", s. 101 vd.

70 Popović, *Mara Branković*, s. 120, n. 4; Franz Babinger, "Ein Freibrief Mehmeds II.", s. 100.

71 Popović, *Mara Branković*, s. 121.

15. yüzyılda sair Müslüman hükümdarların Hristiyan eşleri için de kullanılmıştır. Uzun Hasan'ın (1458'de evlendiği Trabzon Rum İmparatoru Johannes IV. Komnenos'ın kızı Theodora Despina) veya Yıldırım Bayezid'in (1390'da evlendiği Sırp Kralı Lazar'ın kızı Olivera Despina) eşlerinde olduğu gibi.

Buradaki “*anam*”, (dolayısıyla II. Bayezid yazışmalarında: *vâlidem* veya *dâyem*) lafzını sözlük anlamıyla (gerçekten anası veya dâyesi gibi) almamak lazım geldiği ileri sürülmektedir. Yine de bu sıfat ile anış iki taraf arasındaki yakın ilişkiyi açığa vurmaktadır. “*Anam*” sıfatının Mara'ya itlak edilmesinde, hassaten kendisinin mümtaz konumuna özel bir vurgu yapıldığı ve saygınlığının gözler önüne serilmek istendiği açıktır. Bu anlamda başkaca örnekler verecek olursak Fatih, İsfendiyaroğlu İsmail Bey'e -aynı zamanda kayınbiraderi olduğu halde- “*ağabey*” olarak hitap etmekte, Uzun Hasan'ın arabuluculuk için yolladığı annesi Sara Hatun'a da “*anam*” demek, onun yanında gelen Şeyh Hüseyin'e “*baba*” demektedir. Sarah Hatun da Fatih'e “*oğlum*” diye hitap etmekteydi.⁷² Yavuz'un Memluk Sultanı Kansu / Kanısav Gavri'ye “*baba*” dediği, Gavri'nin de Yavuz'a “*oğlum*” diye hitap ettiği bilinmektedir.⁷³ Dulkadıroğlu Alaüddevle Bey anne tarafından dedesi olduğu halde Yavuz kendisine akrabalık bağına genel atıf olmak üzere “*ammim*” şeklinde hitap etmekteydi.⁷⁴ Kanuni'nin V. Karl ile “*baba-oğul*” gibi olmaları, sadrazamı Pargalı İbrahim Paşa'nın Arşidük Ferdinand için -tabii ki aşağılamak kastıyla- “*birader*” sıfatını uygun bulması, bu tür kelimelerin ince politikanın söz dağarcığında önemli işlevler üstlendiklerine işaret eder.

Ortaçağlardan beri giderek yaygınlık kazanan inanış, bütün hükümdarların birbirleriyle *mistik* bir hısmılık bağı içinde oldukları şeklindedir. Hükümdarların yakın bir akrabalık içinde sülale teşkil etmeleri cihan hâkimiyeti mefkûresine de hizmet eder ve bu özellikle “*Baba*” sıfatını yalnızca kendisine yakıştıran Bizans tarafından işlenir ve öne sürülür. Dolayısıyla Kanuni'nin V. Karl'ı “*oğul*” mertebesinde addetmesi, eski *mistik* öğretilerin bu anlamda yaşadığının nişanesi ve cihan hâkimiyeti iddiasının dolaylı ifadesi olduğu açıktır. Hükümdarların birbirlerine bu gibi aile ve akrabalık ilintisine işaret eden sıfatlarla anmaları pek değerli bir Bizans tarihçisi olan Franz Dölger'e (ö. 1968) göre Bizans ananesinin

72 Babinger, “Ein Freibrief Mehmeds II., s. 101, n. 2.

73 Feridun M. Emecen, *Zamanın İskender'i Şark'ın Fatih'i Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2000, s. 198, 200. Gavri'nin isminin izahı için bk. s. 188, 189.

74 Emecen, *aynı eser*, s. 159.

bu anlamdaki bir kalıntısı ve devamıdır.⁷⁵ Evrensel bir yaygınlık arz eden bu tür hitapların Avrupa saraylarındaki istimaline daha sonraki zamanlardan örnekler vermek mümkündür. Nitekim Büyük Friedrich II. Katharina'ya “*Hemşirem*” diye hitap etmekte ve “*Biraderim*” şekliyle karşılık bulmaktaydı.

Yaygınlık kazanmış bir telakki olarak bütün hükümdar ve hanedan mensuplarının bir büyük ailenin mensupları oldukları ve bu üstün görevin *Tanrı'nın inayetiyle* (Dei Gratia / Müeyyed min indillâh) kendilerine tevdi edildiği ve *mistik* bir hısımlık hukukuna dayandığı, dolayısıyla konumuz bağlamında yakıştırılan sıfatların salt yalın sözlük anlamlarıyla ele alınmaması gerektiği açıktır.

Fatih'in Edirne'de isdâr ettiği tuğralı ferman (tevki') 6-16 Mart 1459 (Evâ'il-i Cumâdelulâ 863) tarihini taşır ve Mara'ya Küçük Ayasofya Manastırı üzerindeki tüm mülkiyet ve tasarruf hakkını temin eder, her türlü vergiden muaf ve müslem tutar ve âdeta bir çeşit dokunulmazlık sağlar. Belge Topkapı Sarayı'nda saklanan Fatih devrine ait belgeler cümlesinden olarak vaktiyle Müze müdürü Tahsin Öz tarafından hazırlanan bir katalogta kayıt altına alınmış (Ocak 1950)⁷⁶ ve ertesine sene Franz Babinger tarafından yayımlanmıştır. Belgenin Topkapı Sarayı'nda bulunması, gönderilmediği gibi bir zannı doğurabilirse de belgenin arkasındaki girift bir Grekçe ile düşülen not durumu açıklığa kavuşturmaktadır. Burada belgenin, “*Kutsal Manastır*” temlik sebebiyle *Mara Hatun* için hazırlanmış olduğu beyanı yer almaktadır. Bunun manastırın isminin anılmaksızın yapılmış olması ise, bu kaydın belge manastırdayken düşülmüş olması gerekeceğine işaret etmektedir.⁷⁷ Mara'nın ölümünden sonra bu belge saraya intikal etmiş olmalıdır.

Ailenin en saygın üyesi Mara, manastırların hâmisi, yaptığı bağışlar

Mayıs 1466'da Ezeba'da tanzim edilen ve mal varlığının ölümünden sonra Athos'daki aşağıda adı geçen iki manastıra vakfettiğine dair olan belge dışında,⁷⁸ Şubat 1469'da Mara'nın arzusu üzerine Serez Kadısı Mehmed b. Mehmed tarafından başka bir belge daha tanzim edilmiştir. Arapça bir hüccet olan bu belgede

75 Franz Dölger, “Die Familie der Könige im Mittelalter”, *Historische Jahrbuch*, 60 (1940), 398, 399.

Bu değerli makaleyi tedarik ederek gönderen Mag. Şeyma Bıçakçı'ya (Viyana) teşekkür ederim.

76 Tahsin Öz, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Fatih Sultan Mehmed'e Ait Belgeler”, *Belleten*, 14/53, (Ocak 1950), s. 52.

77 Babinger, “Ein Freibrief Mehmeds II.”, s. 102-104.

78 Popović, *Mara Branković*, s. 136-138.

Mara, “*Hristiyan soylu hanımlarının önde geleni, Despot’un kızı Despina*” olarak anılır.⁷⁹ Athos’taki Hagi Paulu Manastırı’nda saklanan ve henüz yayımlanmamış olan bu belge vasıtasıyla Mara’nın taşınır ve taşınmaz mal varlığı hakkında bazı bilgilere sahip olabilmekteyiz: Bunlar altın ve gümüş para ve evâni, yatak ve yatak takımları, çeşitli esvap, çiftlikât ve hayvanattan oluşmaktaydı. Mara mal varlığını iki manastır arasında paylaştırmaktaydı. Bunun üç parçası (herhalde daha kadim olması hasebiyle) Chilandariu/Hilandar Manastırı’na, iki parçası da Hagi Paulu Manastırı’na verilecekti.⁸⁰ Bu durumda Mara’nın konumuna uygun bir yaşam sürdürdüğü ve vakıf ve bağışlarda bulunabildiği gözler önüne serilmektedir. Gerçekten de Mara, çevresinde soylular ve keşişlerin bulunduğu kendine mahsus bir sarayda âdeta hüküm sürmekteydi.

Mara’nın Raguzalı-Venedik ve Osmanlı arasında irtibat noktası teşkil ettiğine dair işaretler vardır. İkametgâhı, özellikle Raguzalı ve Venedik’ten hareketle İstanbul’a gideceklerin uğrak yeridir. Kendisini ziyaret edenlerin boş elle geldiklerini varsaymak herhalde mümkün değildir. Venedik “*Büyük Türk’ün Üvey Anası*” (Matrigna del Grand Turco) için özel bir ihtimam göstermektedir.⁸¹

Ailenin miras ve parasal meselelerin çözümü Mara’nın nüfuzu sayesinde daha rahat halledilir. Bunlardan biri muhakkak ki babasının vaktiyle Raguzalı’da emaneten depoladığı altınlarla ve bunların üç kardeş arasındaki paylaşımıyla ilgili sıkıntının çözümü için kardeşi Grgur adına meseleye el atmasıdır. İşin ağırdan alınmasının engellenmesinde ve tahsilatın kısa zamanda (1457-59) gerçekleşmesinde Mara’nın rolü ve konumu başlıca etken teşkil etmiştir. Ailenin Raguzalı’da emanet bırakılan altınları Grgur, Stefan ve Lazar için, her birine yaklaşık 22 kilo tutmaktaydı. Mara, 1457’de yanında yaşamakta Grgur’un hakkını savunmak üzere devreye girmişti. Raguzalı makamları, bu konuda adı geçen üç prensin, “*kardeşleri Çariçe Mara tarafından*” (*ab Imperatrice eius sorere*) desteklenmekte olduğunu önemsemekteydiler. Yazışmalar Mara’nın eski Sultan’ın dul eşi olarak “*Çariçe / Kaiserin / Imperatrix*” sıfatıyla anıldığı ve bu müstesna konumuyla belirli bir nüfuzla sahip olduğunu açıkça göstermektedir. 18 Kasım 1457’de altınlar Grgur ve Mara’nın temsilcileri tarafından teslim alındı. Yalnızca Grgur’un ismi geçen tesellüm belgesini o sıralarda Raguzalı’da bulunan İshak

79 Popović, *Mara Branković*, s. 138-139.

80 Popović, *Mara Branković*, s. 128, 138.

81 Franz Babinger, “Witwensitz und Sterbeplatz der Sultanin Mara”, s. 341, 6254 nolu belge.

Paşa'nın⁸² temsilcisi Diakon Branislav tarafından da imzalanması herhalde anlamlıdır.⁸³

1459'da yine Raguz'a da bir soyluya teslim edilmiş olan kıymetli kilise eşyalarının bulunup iadesi yine Mara'nın konum ve sıfatıyla (*Imperatrici Mare*) çözüldü. Raguz kaynaklarına göre ailenin en nüfuzlu üyesi Mara'dır, bunun da Osmanlı hanedanı mensubu olması halinden kaynaklandığı açıktır. "*Domina Imperatrix / Herrin Kaiserin / od gpgje crce Maarë*", "*Stiefmutter del Grand Turco / Marengna del Grand Turco / Büyük Türk'ün Üvey Anası*" gibi sıfatlarla anılmakta olması buna zaten yeterince işaret eder.⁸⁴

Mektuplarında Mara kendisini "*Herrin Kaiserin / Domina Imperatrix*" olarak tanıtmaktadır. Bunun Osmanlı belgelerindeki "*Hanım Sultan*" karşılığı olduğu açıktır. Böylece Osmanlı hanedanının önde gelen bir üyesi olduğunu belirtmekte ve bunu vurgulamaktadır.

1462'de Belgrad Metropoliti Grigorije'nin ardından kalan bir takım değerli kilise eşyasının, emaneten bırakılmış olduğu Raguz'dan tahsili ve kendisine teslim edilmesi, Mara'nın nüfuzunu sergilediği olaylardan bir diğeridir.

1463-79 Osmanlı-Venedik savaşı esnasında, 1470 ve 1475'de barış için kız kardeşi Katharina-Kantakuzina ile gayret gösterdi ve Venedik elçisinin barış görüşmelerinde bulunmak üzere İstanbul'a gitmesinde yardımcı oldu.

Joasaph, David ve Thophanes isimli üç kardeş tarafından harap halde olması sebebiyle onarılan Rila Manastırı'na Veliko Tırново'da [Eski İstanbul] bulunan Aziz İvan Rilski'nin (ö. 946) kemiklerinin taşınması arzu edildiğinde, bu ancak Mara'nın yardımlarıyla gerçekleşebilecek bir işti. Mara'nın girişimleriyle Haziran 1469'da Fatih'in izni ve fermanı istihsal edilmiş ve kemikler uzun bir yolculuktan sonra Rila Manastırı'na taşınmıştır. Bu münasebetle dönemi idrak eden Dimitrij Kantakuzin ve Vladislav Grammatik Aziz Rilski için kaleme aldıkları menâkıbnâmelerde (Vita), bu nakil işinde Mara'nın etkin katkısını dile getirmişlerdir. Osmanlı ile Hristiyan halk arasında bir irtibat unsuru olarak tebcil ettikleri Mara için söyledikleri şöyledir: "*Sultan anasını devletinde başka hiç bir*

82 O sıralarda Edirne Muhafızı olan İshak Paşa b. İbrahim (ö. 1487). Krş. Hedda Reindl, *Männer um Bayezid: Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezid II (1481-1512)*, Berlin 1983, s. 225.

83 Popović, *Mara Branković*, s. 100-101.

84 Popović, *Mara Branković*, s. 104, 105, 113, 116.

kimseye göstermediği şekilde yüceltmektedir ve lütfunu esirgememektedir”, (Kantakuzin); “*Ricasını yerine getirirler, zira o Sultan üzerinde büyük ve sıra dışı bir nüfuza sahiptir*”, (Grammatik).⁸⁵ 1480 gibi ölen Vladislav Grammatik’in Mara’nın kâtiplerinden biri olduğu varsayılmaktadır. Bir Bizans soylusu olan ve hakkında kıyasen daha az bilgi bulunan Dimitrij (Dēmētrios) Kantakuzin’in de aynı çevrelerde dolaştığı kabul edilmektedir.⁸⁶ Mara, 1470’de -kadın olması hasebiyle büyük bir istisna olmak üzere- Athos’daki Hagiu Paulu Manastırı’nı ziyaret etmiştir.

Aşağıda görüleceği üzere, Kudüs’teki manastırlara yapılmakta olan ödemelerin, ailesi için özel bir yeri olan Athos’taki Chilandaru ve Hagiu Paulu Manastırları’na yapılmasını sağlamış, buraların ölümünden sonra sahipsiz ve hamisiz kalmamaları için koruyuculuğunu 1469’dan beri yanında yaşamakta olan kız kardeşi Katharina ile beraber Eflak Voyvodası Keşiş Vlad’a (IV. Vlad Çalagărul, ö. 1495) ve haleflerine devretmiştir. (1481).

Ston Yarımadası vergisi ve Mara

Mara, kilise siyaseti itibariyle diğer aile üyeleri gibi daha önceki Nemanjićler’in izinden yürüdü. 1475’de Chilandariu ve Hagiu Paulu Manastırları (her ikisi de Kutsal Athos dağında) ile yakından ilgilendi. Bu manastırlar için Raguz’a’nın Ston Yarımadası’nı⁸⁷ tasarruf etmesine karşılık olmak üzere 1333 senesi itibariyle Sırp Çarı Stefan IV. Uroş Duşan’a ödenmeye başlanan vergi, Mart 1350’den itibaren Kudüs’teki Cebrail ve Mikail Manastırları’na aktarılmaktaydı. Stefan Uroš Milutin zamanında kurulan bu manastırlarda 17. yüzyıla kadar Sırp rahipler yaşamaktaydı. Bu rahipler ile Athos’taki manastırlar arasında irtibat ve yakınlık mevcut olup, bunların seyahatlerinde ve ziyaretlerinde buraları kaldıkları ve ağırlandıkları bir mahal idi. Her sene bir veya üç kadar rahip Raguz’a’ya gelerek bu vergiyi tahsil ederdi. Rahipler bu tahsilat için yetki belgesi taşırlardı. Krallığın çöküşüyle despotlardan Lazar Hrebeljanoviç veya Vuk Brankoviç bu belgeleri vermekteydiler. 1459’da despotluk ortadan kalkınca rahipler hâmisiz kalmış ve ortada ödemelerin yapılmasını temin edecek bir güç kalmamıştı. Sırp

⁸⁵ Popović, *Mara Branković*, s. 151, 152.

⁸⁶ Popović, *Mara Branković*, s. 15.

⁸⁷ Ston, bu gün Güney Hırvatistan’da, Pelješac yarımadasında. Buradaki kale yarımadaı kontrol etmekteydi. Bölgedeki memlethane önemli bir gelir kaynağı idi. Raguz’a yarımadasının karşısındaki bir toprak şeridi de dâhil olmak üzere burası için senede 500 Sırp gümüş dinarı (*perper*) ödemekteydi.

hükümdar ailesinin bir ferdi olarak Mara böylece devreye girdi. 1462'de elçisi vergi tahsilatı için Raguz'a geldi, ancak bir uzlaşmaya varılamadı. Anlaşılan başlangıçta Mara'nın müdahalesi başarısız kalmıştır. Üç yıl sonra, 1465'te Mara II. Mehmed'in desteğini almış olarak tekrar işe el attığında, her şey değişti. Raguz, Mara'nın konumu ve aldığı destek karşısında pazarlık masasına oturmak zorunda kaldı. 1465 Mayıs'ında Thomas adlı rahip iki refakatçisiyle Mara Sultan Hanım (*Herrin Kaiserin Mara*) ve padişah nâmelerini hamilen Raguz'a geldi, Raguz senatosu (*Consilium Rogatorum*) 11 Mayıs'ta verginin iki yıllık toptan tutarını ödemeyi kabul etti. Bu tarihten itibaren Mara, Ston vergisi için etkin bir mahmiye oldu. Ekim ayında tekrar gelen elçilere (Dobrivoje Radinoviç ve Stijepa Belokoviç) Üsküp Sancakbeyi İshak Bey'in adamı Vlatko Tupşiş eşlik etmekteydi. Ödeme 2000 Perper⁸⁸ karşılığı 585 Venedik dukası olarak belirlendi. Ödemenin adı *vergi* yerine *çerağ/mum* parası olarak değiştirildi. Ödemelerin Mara Hanım Sultan'ın talebi üzerine (*ad instantiami Imperatricis Mara*) yapıldığı resmen kabul edilmekteydi. Ödemeyle ilgili olarak verilen belgelerde verginin "Eski Despot Curac'ın kızı Mara Hanım Sultan'nın elçilerine teslim edildiği" (*Ambassiatores dominae Marae imperatricis filiae olim Despoti Georgii*) kaydedilmiş bulunuyordu. Babasının isminin zikri talebin meşruiyetini ve Mara'nın geçmişini belirtmek amacı taşıyordu. Ödemeler böylece vakti geldiğinde aksamadan devam etti. 1470 tarihli ödeme için elçisine verdiği yetki mektubunda Mara'nın kendisini nasıl tanıttığı gözler önüne serilir: "Ben Mara Hatun Sultan". Bunun Raguz'da yapılan tercümesi ise şöyledir: "*Domina Mara Imperatrix*".⁸⁹ Bu ifadeler Mara'nın Osmanlı devletindeki sıfat ve konumunu açıkça gözler önüne sermektedir.

Mara adına son ödeme tarihi 4 Nisan 1486'dır. Mara'nın 14 Eylül 1487'de ölümünden sonra ödeme 3 Haziran 1490'da kızkardeşi Katharina-Kantakuzina adına yapılmıştır. Kasım 1492'de bunun da ölümü üzerine rahipler son mahmiyelerini de kaybetmiş oldular. Bir müddet sonra, 1466'dan beri yaşamını Osmanlı topraklarında sürdüren ve aynı zamanda Mara ve Katharina'nın yeğenleri olan son Bosna kraliçesi Mara Brankoviç Palaiologina, Ston vergisi için müdahil olmak ister. Bunun üzerine 1500 senesi dolaylarında Chilandariu ve Hagiu Paulu Manastırları ruhbanı Sırp kökenli Sadrazam Hersekzade Ahmed Paşa'ya başvururlar ve "kötü niyetli bir kadının" müdahalesinden şikâyet ile ödemelerin

88 Perper: Sırp Dinarı. 1214'de Stefan Nemanjić tarafından ihdas edilen gümüş dinar, 1459'a, Stefan Tomaşeviç zamanında kadar tedavülde kaldı. Kelime Bizans parasından alınmıştır. Ancak Bizans perperi (Hyporpyron: süper saf, arıtılmış) altın idi.

89 Popović, *Mara Branković*, s. 157-158.

kendilerine yapılmasını isterler. Ahmed Paşa Raguz'a bir ikaz mektubu yollar ve meselenin Sultan'a intikal etmeden çözümünü tavsiye ve ödemelerin yapılmasını ister. Bu uyarı başarılı sonuç verir ve ödemeler 1501'den itibaren adı geçen rahiplere yapılır.⁹⁰

Chilandariu ve Hagiu Paulu Manastırları rahipleri tahsilat için Raguz'a son defa 1792'de geldiler. 1806'da Raguz, Fransız işgaline uğradı ve yüzyıllardır devam eden ödemeler böylece sona erdi.⁹¹

II. Bayezid döneminde Mara

II. Bayezid döneminde de Mara ile ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Mayıs 1484 tarihli olarak II. Bayezid tarafından verilen ve Selanik sancakbeyi İshak Bey ve Selanik kadısına gönderilen fermanla Chilandariu Manastırı'nın Mara tarafından korunduğu anlaşılıyor. Edirne'de tanzim edilen ve Serez kadısına hitap eden Ekim 1485 tarihli ferman Mara'nın arzusu üzerine isdâr edilmiştir. Bu belgede II. Bayezid Mara'yı, "*Ataları zamanında vakfedilen manastırın mâlikesi Vâlidem Hatun Sultan*" olarak tanıtmakta ve bunun Divân-ı Hümâyûn'a yaptığı başvurusu doğrultusunda manastır kışlaklarının şahsında olan mülkiyeti tasdik edilmektedir.⁹² Bu kışlaklar 1347'den beri Chilandariu manastırına ait olmakla birlikte Zographu Manastırı tarafından sahiplenmek istenmekteydi. II. Bayezid bunun önlenmesi için daha önce Mara'nın şikâyeti üzerine Temmuz-Ağustos 1486 tarihli olarak bir ferman hazırlamış ve göndermiş idi. Bu belgede Mara, "*Hristiyan kavminin iftihârı Dâyem Hatun Sultan -dâmet iffetuhâ-*" olarak anılmakta ve Mara'nın bu konudaki şikâyeti üzerine tanzim edildiği vurgulanmaktaydı. Sultan konunun tahkiki için Gümülcine kadısına emir göndermiş ve yapılan tahkikatta kışlakların Chilandariu Manastırı'na ait olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla Sultan Mara'nın isteği doğrultusunda karar vermiş bulunuyordu.⁹³ Ancak Zographu manastırı rahiplerinin itirazının sürdüğü anlaşılıyor. Nitekim II. Bayezid Kasım 1486'da bu konuda Edirne'den yeni bir ferman hazırlamak zorunda kalmıştır. Burada, Hristiyan kavminin iftihârı Mara Hanım Sultan'ın Zographu Manastırı rahiplerinden şikâyetçi olması sebebiyle, Selanik kadısına bunun kesinlikle ön-

90 Popović, *Mara Branković*, s. 158-159.

91 Popović, *Mara Branković*, s. 160.

92 Popović, *Mara Branković*, s. 139.

93 Popović, *Mara Branković*, s.140.

lenmesi ve suçluların cezalandırılması emredilmiştir. Böyle olmuş olmalı ki bu konu bir daha gündeme gelmemiştir.⁹⁴

Mara'nın bu manastırlara olan ilgisi bunların aile yadigârı olmasıyla yakın alakalıdır. Nitekim Mara'nın daha önceleri de Hagiu Paulu Manastırı lehine müdahalede bulunduğu ve Osmanlı makamlarından bunlar lehine kararlar çıkarttığı bilinmektedir. Ekim 1471 tarihli olarak Serez kadısı Mehmed Şah b. Mehmed tarafından verilen Türkçe bir hüccet Esphigmenu Manastırı emlâkından bir kısmının Mara tarafından satın alındığını belgeler. Yine Ekim 1471 tarihli Selanik kadısı Hacı Mehmed b. Mesud tarafından hazırlanan Arapça bir hüccet ise bu edinimin Mara tarafından Hagiu Paulu Manastırı'na bağışlandığını belgeler.⁹⁵

Bu kilise rahiplerinin rivayetlerine göre Mara buralara çok sayıda kutsal kalıntılar (Reliquie) bağışlamıştır. Hagiu Paulu Manastırı'nda bugün dahi korunan altından mamul buhurdan ve mürrisafı'den oluşan "Üç Kutsal Kral" reliki bunlar arasındadır. İstanbul'daki kutsal eşya (Reliquie) pazarını Mara ve kızkardeşi Katharina'nın yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Mara'nın muhtemelen Saray'da iken sahip olduğu bir kutsal kalıntı da Hz. İsa'nın esvabından (*Vestis Domini*) bir parça imiş. Bunu satın almak isteyen Venedik temsilcileriyle pazarlığa oturur, ancak fiyatın yüksekliği sebebiyle satış gerçekleşmez (1470).⁹⁶ Mara, 1459'da yeniden onarılan Mileşeva Manastırı'na Hz. İsa'nın çarmıhından bir parça hediye etmiştir ki bu değerli reliki de İstanbul'dan edinmiş olması gerekir.⁹⁷

Bunların dışında başka manastırlara da Mara'nın bağışlarda bulunduğu dair bazı bilgiler mevcuttur. Ocak 1487 tarihli bir belgeden Mara'nın Athos'daki Batopediu manastırına İstanbul'da bir ev bağışladığı, 9 Nisan 1541 tarihli bir hüccetten Athos rahiplerine Mara'nın toprak bağışında bulunduğu anlaşılıyor. Yine Athos'daki İberon ve kızkardeşiyle beraber Xëropotamu manastırıyla da irtibatı olduğu ortaya çıkmaktadır. 1491 ve 1492 tarihli belgeler bu hususa ışık tutmaktadır. Belgelerin tanzim sebebi her ikisinin de ölmesinden ötürü mirasçılarının kimler olacağı sorusuna açıklık getirmektir. Kendilerinin Osmanlı topraklarında yaşayan ve miraslarına konacak geride yalnızca Lazar Brankoviç'in büyük kızı, son Bosna kraliçesi olan yeğenleri Mara Brankoviç-Palaiologina (ö.

94 Popović, *Mara Branković*, s. 140-141.

95 Popović, *Mara Branković*, s. 143-144.

96 Popović, *Mara Branković*, s. 145.

97 Popović, *Mara Branković*, s. 150.

Çorlu 1500) kalmıştır.⁹⁸ Eski Kraliçe Osmanlı makamlarına başvurarak miras için devreye girer. Sultan II. Bayezid kendisinin meşru vâris olduğunu teyid eden bir ferman çıkarır. Bu belge bulunmamış olmakla beraber, Aralık 1491 tarihli iki Osmanlı kaydı (Hüccet) bunu teyid eder. Buna göre sözü edilen fermanı Ahmed isimli bir çavuş Karaferye Kadısı Hızır b. Mahmud'a teslim etmiştir.⁹⁹

Patrik tayinleri ve Mara

Mara Osmanlı devletindeki kilise siyasetinde de etkin bir isimdir. İstanbul patriklik tahtına kendi adaylarını oturtacak derecelerde nüfuz sahibidir. 1466 başlarında İstanbul patriklik tahtına oturan Markos Xylokarabēs ile selefi Trabzon Metropolitisi Symeon arasındaki mücadele bu rolünün daha açıkça ortaya çıkmasına vesile oldu. 1465'te kısa bir süre için tutunduğu patriklik makamını terk etmek zorunda kalan Symeon, çeşitli vasıtalarla Divan üzerinde etkili olmaya ve haleflerinin azline çalışmaktaydı. Sonunda 2-3000 filori karşılığı emeline erişti, Markos azle uğradı ve yerine tekrar kendi geçti. Mara patriklik tahtı için verilen mücadeleyi duyduğunda, kendi adayı olan Filibe Metropolitisi Dionysios'un seçimi için kollarını sıvadı. Çekişmenin arka plânında muhtemelen Pontus ve Sırp hiziplerinin patriklik makamı için verdikleri mücadele yatmaktaydı.¹⁰⁰ Mara adayını desteklemek üzere İstanbul'a gelir ve bizzat Sultan ile bu konuyu görüşür. Sultan, "*Anamın arzusunu yerine getirin*" emrini verir ve böylece Dionysios 1466 sonbaharında patrik olur.¹⁰¹ Ne var ki bu hezimet Symeon'u yıldırmamıştır, dolap çevirmeye devam eder. Dionysios'un vaktiyle Türklere esir düştüğü ve

98 Son Bosna kraliçesi Mara Brankoviç-Palaiologina (1447 ?-1500)'nın babası Sırp despotu Lazar Brankoviç ve Annesi Helene Palaiologina'dır. 12 yaşındayken, 1461'de kral olan Bosna veliaht prensi Stefan Tomašević (Stjepan Tomašević, 1438-1463) ile evlendi. Kraliçeliği Türk fethine kadar Temmuz 1461-Haziran 1463 arası sürdü. Türk ileri harekâtı sebebiyle (o sıralarda 16 yaşında) kaçmaya çalıştılar, Tomašević amânla ele geçirilmiş olmakla beraber idam edilirken Mara Raguz'a erişebildi. Annesi Helene da diğer iki kızıyla birlikte Leucas'a kaçarak Türklerin eline düşmekten kurtuldu. Küçük kraliçe bir müddet Raguz, Venedik ve Macaristan'da yaşadı ve nihayet Mara'nın iltimasıyla Osmanlı topraklarına gelerek, teyzelerinin yanına misafir oldu. Daha sonra ölüm yeri olan Çorlu'ya yerleşti. Buradaki bir kiliseye defnedilen Kraliçe'nin bir sipahinin haremine intikal ettiği ifade edilir. (bk. Steven Runciman, *The Fall of Constantinople 1453*. Cambridge 1965, s. 171, 182).

99 Popović, *Mara Branković*, s. 147-148.

100 Popović, *Mara Branković*, s. 153, n. 6; krş. Steven Runciman, *Das Patriarchat von Konstantinopel*. München 1970, s. 183 vd.

101 Popović, *Mara Branković*, s. 151; Runciman, *aynı eser*, s. 189.

sünnet edildiği gibi söylentileri, görsel ispata rağmen etkili olur¹⁰² ve Dioniysi-os 1471'de makamını bırakmak zorunda kalır, Ezeba'daki Kosinitza manastırına çekilir. Yerine tekrar Symeon geçer. Mara'nın Symeon'dan alacağı olan birikmiş 4000 altın borcunu ödemesi kaydıyla ve böylece ödeyebileceği beklentisiyle buna sessiz kaldığı ileri sürülür.¹⁰³ Symeon 1471-1475 arası patrik olarak kaldı, azlinden sonra yerini, 10 bin altınlık pişkeş ödemeyi vadeden Sırp asıllı I. Raphael'e terk etti. Ancak paranın toplanması yanında, kilise içinde yükselen muhalefet kendisinin ertesi sene azlini kaçınılmaz kıldı. Oluşan kargaşayı çözmek için yine Mara'nın devreye girdiği ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Patriklerin, Symeon örneğinde olduğu gibi kendisine borçlanmaları, Mara'nın parasal olarak da etkin olduğunu gözler önüne sermektedir. Yoğun entrikalar ve meselenin parasal yönünün ağırlığı -Symeon'un borcunun ödemedeki sıkıntısı- müteakip senelerde Mara'yı bu işlerden oldukça uzak tutmuş gibi görünüyor.¹⁰⁵

Hareketli hayatının önemli bir kısmını Osmanlı topraklarında geçiren Mara, 14 Eylül 1487'de Ezeba'da (Jezevo, 1928'den beri Daphne/Defne, Teselya) öldü. Kabrinin Ezeba veya Drama'nın güneybatısında yer alan Kosinitza manastırında olduğu kabul edilmektedir. Bazı Sırp yıllıkları bu konuda kayıtlar içermektedir. Buna göre, "*Despot Curac'ın kızı Çariçe Mara 14 Eylül 1487'de İydu'l-salib*¹⁰⁶ *yortusuna tesadüf eden Cuma günü öldü*". Mütebaki havadisler Kosanitsa Manastırı'na defnedildiğini ("*Mara quidem in Kosseniza monasterio sepulta est / Mara'nın Kosanitsa Manastırı'nda medfün olduğuna şüphe yoktur*") temin eder.¹⁰⁷

Kaynak dillerine hâkimiyeti başta olmak üzere üstün bir donanıma sahip olduğuna şahit olduğumuz Dr. Mihailo St. Popović'in değerlendirmeye çalıştığımız bu eseri sayesinde, *Mara Hanım Sultan* hakkında Türk okurlarının yeterince bilgilendirildiğini ummakta ve Dr. Popović'i bu münasebetle tebrik etmekteyiz.

102 Runciman, *aynı eser*, s. 190.

103 Popović, *Mara Branković*, s. 154.

104 Runciman, *aynı eser*, s. 190.

105 Popović, *Mara Branković*, s. 155.

106 Kreuzerhöhung / Holy Cross Day. Kabir kilisesinin (Ecclesia Sancti Sepulcri) imparator Konstantin tarafından inşası esnasında İsa'nın haçının tekrar bulunması efsanesi, (14 Eylül 335).

107 Popović, *Mara Branković*, s. 150.

MARA BRANKOVIĆ (1418-1487)

Resim 1. Kopija-Efigmanske-povelje-s

Resim 2.
Mara-Brankovic

Yazarlar için not

Osmanlı Araştırmaları, yılda iki sayı halinde başta Osmanlı tarihi olmak üzere, iktisat tarihi, Türk edebiyatı, eğitim ve düşünce tarihi alanlarında hazırlanmış, tarih araştırmalarına katkı sağlayacak nitelikteki özgün makale telifi, kitap değerlendirme ve tanıtımlarının yanı sıra sempozyum, seminer ve konferans değerlendirmelerini yayımlar. Makalelerde daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya başka bir yere söz verilmemiş olma şartı aranır. Dergide hangi yazıların yayımlanacağına hakem usulüne göre Yayın Kurulu karar verir. Tercih edilen dil Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Arapça, Fransızca ve Almanca makalelere de yer verilir. Makaleler A4 kağıdının bir yüzü kullanılmak suretiyle çift aralıklı olarak yazılmalıdır. Mümkünse makaleler 10.000 kelime, kitap değerlendirmeleri 2.500, kitap tanıtımları ise 1.500 kelime civarında olmalıdır. Makale teslim edilmeden önce gerekli dipnotlar, bibliyografya, tablolar vb. tamamlanmış olmalıdır. Ayrıca makalelere 150 kelimelik ayrı ayrı Türkçe ve İngilizce özetleri anahtar kelimeleriyle eklenmelidir.

Türkçe ve İngilizce makalelerde uyulması gereken transkripsiyon ve dipnot sistemi için bk. www.isam.org.tr Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez. Yazısı yayımlanan makale sahiplerine derginin yayımından sonra 20 adet ayrı basım gönderilir. Başvurular, CD'yle birlikte bir nüsha halinde, *Osmanlı Araştırmaları* Yayın Kurulu, TDV İSAM, Altunizade, İcadiye Bağlarbaşı Cad. 40, Bağlarbaşı 34662 Üsküdar-İstanbul adresine postalanmak veya ek dosya halinde dergi.osmanli@isam.org.tr e-posta adresine gönderilmek suretiyle yapılır.

Information for Contributors

The *Journal of Ottoman Studies (JOS)*, a biannual publication of the Centre for Islamic Studies, welcomes article submissions that are based on original research and a careful analysis of archival and other primary source materials on Ottoman history, history of Turkish literature, Islamic history, history of economics as well as education, culture and thought. The *JOS* also accepts reviews of books, symposiums and conferences. Articles submitted for publication should not have been previously published or pending publication elsewhere. All submissions will be reviewed by referees, and the editorial board makes the final decision about publication. Articles in Turkish, English, Arabic, French and German are all welcome. Articles should be typed, double-spaced on A4 white bond paper, with ample margins on all sides. Normally, the entire manuscript of an article - including tables - should not exceed 10,000 words. Review articles should be around 2,500 words, while the maximum size for book reviews is 1,500 words. A brief abstract of 150 words in both Turkish and English along with keywords should also accompany all submitted articles.

Articles written in English should follow the English reference and transliteration style of the *International Journal of Middle East Studies* which is accessible online at <http://web.gc.cuny.edu/ijmes/pages/authorresources.html> Manuscripts submitted for publication cannot be returned. Contributors of articles will be sent 20 reprints. All postal submissions, with an electronic copy (preferably in Microsoft Word format) and a hard copy of the manuscript should be made to the editor, The Journal of Ottoman Studies, TDV İSAM, Altunizade, İcadiye Bağlarbaşı Cad. 40, Bağlarbaşı, 34662 Üsküdar-İstanbul, Turkey. Alternatively, submissions may be sent as an attachment via e-mail to dergi.osmanli@isam.org.tr

YAZIM KURALLARI / MANUSCRIPT STYLE

KİTAP / BOOK

İlk geçtiği yerde: yazar(lar)ın adı ve soyadı, eserin tam ismi, (varsa) tercüme edenin, hazırlayanın veya editörün adı ve soyadı, basım yeri, yayınevi, basım yılı, sayfa numarası.

İkinci geçtiği yerde: aynı yazarın birden fazla eseri kullanılmıyorsa yazarın soyadı ve sayfa numarası; bir yazarın müteaddit çalışmalarına atıfta bulunuluyorsa yazarın soyadı, kısaltılmış eser adı, sayfa numarası; aynı soyadlı birden fazla yazarın eseri kullanılıyorsa her biri için ön ismin kısaltmaları ve soyadı, sayfa numarası.

First citation: author(s) first name and last name, title, (if applicable) first and last name of translator or editor, place of publication, publisher, date of publication, page number.

Subsequent citations: author's last name and the page number are sufficient; if the work cited is the only work from the author. If the article cites multiple works written or edited by the author, the last name, the short title, and the page number should be indicated in all subsequent citations. Footnote citations should conform to the following examples.

Tek Yazarlı / Single Author

1. Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943), s./ p. 98.
2. Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), s./ p. 94.
3. İnalçık, *Bulgar Meselesi*, s./ p. 39.
4. İnalçık, *Osmanlı'da Devlet*, s./ p. 65.

İki Yazarlı / Two Authors

1. Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tabir Defteri 953 (1546) Taribli* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973), s./ pp. 520-26.
2. Barkan ve Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tabir Defteri*, s./ p. 159.

Üç ve Daha Çok Yazarlı / Three or More Authors

1. Bekir Topaloğlu v.dğr./and others, *İslâm'da İnanç Esasları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), s./ p. 25.
2. Topaloğlu v.dğr./and others, *İslâm'da İnanç Esasları*, s./ p. 36.

Osmanlıca / Ottoman Turkish

1. Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti-Şekâik*, nşr. Abdülkâdir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), s./ pp. 600-1.
2. Nev'izâde, *Hadâiku'l-hakâik*, s./ pp. 607-8.

Batı Dilleri / Western Languages

1. Daniel Jeremy Silver and Bernard Martin, *A History of Judaism* (New York: Basic Books, 1974), I, 39.
2. Baruch Spinoza, *Ethic*, trans. W. Hale White (Oxford: Oxford University Press, 1930), s./ pp. 15-19.
3. Jeremy and Martin, *A History of Judaism*, I, 39.
4. Spinoza, *Ethic*, s./ pp. 25-31.

Arapça Eserler / Arabic Works

1. İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ kavâri'l-edille fi usûli'l-i'tikâd*, nşr. M. Yûsuf Mûsâ ve A. Abdülhamîd (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1369/1950), s./ pp. 181-83.
2. Cüveynî, *el-İrşâd*, s./ pp. 112-36.
3. Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (Tefsîru'l-kebir)*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire, y.y./no dates, 1934-62), I, 45.
4. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 35.

MAKALE / ARTICLE

İlk geçtiği yerde: yazar(lar)ın adı ve soyadı, makalenin tam adı, derginin adı, (varsa) cilt numarası (romen rakamı ile), (varsa) sayı numarası, basım yılı, sayfa numarası.

İkinci geçtiği yerde: yazar(lar)ın soyadı, makalenin kısaltılmış adı, sayfa numarası.

First Citation: author(s) first name and last name, title, journal title, (if applicable) volume number (in Roman numerals), (if applicable) issue number, date of publication, page number.

Subsequent citations: author(s) last name, short title, page number.

1. Ahmet Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesi'nin Konumu (1265-1334/1849-1916)," *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 5 (2001), s./ pp. 109-20.
2. Orhan Şaik Gökyay, "Tokatlı Molla Lütü'nin Harname'si," *Türk Folkloru Belleten*, I (1986), s./ p. 155.
3. Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti," s./ p. 125.
4. Gökyay, "Tokatlı Molla Lütü'nin Harname'si," s./ p. 173.
5. Paul Mendes-Flohr, "Mendelssohn and Rosenzweig," *Journal of Jewish Studies*, XXIII, 2 (1987), s./ p. 204.
6. Mendes-Flohr, "Mendelssohn and Rosenzweig," s./ p. 210.

ANSİKLOPEDİ MADDESİ / ENCYCLOPEDIA ENTRIES

1. Ömer Faruk Akün, "Âli Mustafa Efendi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1989, II, 416.
2. Akün, "Âli Mustafa Efendi," s./ p. 417.

ARŞİV BELGESİ / ARCHIVAL DOCUMENTS

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Mesâil-i Mühimme (İ. Mes. Müh), 2079.
2. BOA, İ. Mes. Müh., 2079.

TEZ / DISSERTATION

1. Sedat Şensoy, "Abdülkahir el-Cürcani'de Anlam Problemi" (doktora tezi/doctoral dissertation), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s./ p. 122.

ONLINE KAYNAK / ONLINE RESOURCES

1. Alane D. Oestreicher, "Worldwide Traditions of a Primordial Paradise" no. 192, Vital Articles on Science/Creation; (Erişim 27 Mart 2003/ Accessed in March 27, 2003).

BİBLİYOGRAFYA / BIBLIOGRAPHY

Osmanlı Araştırmaları dergisine makale gönderen her yazarın, çalışmasına aşağıdaki örnekte gösterildiği gibi bir bibliyografya ekleyerek göndermesi zorunludur.

The Journal of Ottoman Studies requires authors to submit a bibliography along with their articles. The following sample bibliography illustrates the citation styles for different types of material.

Yayınlanmış Eserler / Published Works

Akarlı, Engin D.: *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları 1978.

M. M. Sharif (Ed.): *History of Islamic Philosophy*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1966.

Berkes, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2002.

Artuk, İbrahim: "Osmanlılarda Veraset-i Saltanat ve Bununla İlgili Sikkeler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32 (İstanbul 1979), s./ pp. 255-80.

Beydilli, Kemal: "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", Seyfi Kenan (ed.), *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi/Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, İstanbul: İSAM Yayınları 2010, s./ pp. 27-59.

Oestreich, Gerhard: *Neostoicism and the Early Modern State*, trans. David McLintock, Cambridge: Cambridge University Press 2002.

Crone, Patricia: *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasi Düşünce*, çev. Hakan Köni, İstanbul: Kapı Yayınları 2007.

Öğreten, Ahmet: *Nizâm-ı Cedid'e Dâir Islâhât Lâyihaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.

Özen, Şükrü: "Hilâf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVII (Ankara 2004), s./ pp. 527-38.

Yazma Eserler / Manuscripts

İcâzetnâme, Süleymaniye/Reşid Ef. 1017, vr. 266a.

Mecmu'a-i Vekayi ve Nizamât, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 3381.

Nuri Efendi, *Tarih-i Nuri*, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, no. 239.

TSMA, Ârifi, *Süleymannâme*, Hazine, 1517.

Arşiv Belgeleri / Archival Documents

BOA, Bâbüalî Evrak Odası (BEO), 3200-239969; 4162-312084; 4314-323498.

BOA, Bâb-ı Asafî Amedî Defteri (A. AMD), 26/61.

BOA, Dahiliye Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemi (DH.EUM.LVZ.), 16A-34.